

ПРЕТПЛАТА
на годину
20 динара
(круна) а на
 $1\frac{1}{2}$ и $1\frac{1}{4}$ год.,
пола и четврт
те сумс.

ЗВЕЗДА

ИЗЛАЗИ
два пута,
10. и 25.
у месецу
—
Уредништво
Васина ул, 4

Власник
Павло Марликовћ

Свеска 17.
БЕОГРАД 10. СЕПТЕМБРА 1912.

Уредник
Бранислав Ћ. Нушић

Dis

НАШИ ДАНИ

Развило се црно време опадања,
Набујао шљам и разврат и пороци,
Подиго се трули задах пропадања,
Умрли су сви хероји и пророци.
Развило се црно време опадања.

Прогледале све јазбине и канали,
На високо подигли се сутерени,
Сви подмукли, сви проклети и сви мали
Постали су данас наши суверени.
Прогледале све јазбине и канали.

Покрадени сви храмови и ћивоти,
Исмејане све врлине и поштење,
Понижени сви гробови и животи,
Упрљано и опело и крштење.
Покрадени сви храмови и ћивоти.

Закована петвековна звона буне,
Побегао дух јединства и Бог рата;
Обесисмо све празнике и трибуне,
Гојимо се од грехова и од блата.
Закована петвековна звона буне.

Од пандура створили смо великаше,
Достојанства поделише идиоти,
Лопови нам израђују богаташе,
Мрачне душе назваше се патриоти.
Од пандура створили смо великаше.

Своју мудрост расточисмо на изборе,
Своју храброст на подвале и обеде,
Будућности затровасмо све изворе,
А поразе прогласисмо за победе.
Своју мудрост расточисмо на изборе.

Место светле историје и гробова,
Васкрсли смо све пигмеје и репове;
Од несрећне браће наше, од робова
Затворисмо своје очи и џепове.
Место светле историје и гробова,

Остала нам још прашина на хартији,
Кô једина успомена на џинове;
Сад сву славу пронађосмо у партији,
Пир поруге дохватио све синове.
Остала нам још прашина на хартији.

Под срамотом живи наше поколење,
Не чују се ни протести, ни јауци;
Под срамотом живи наше јавно мњење,
Нараштаји, који сишу кô пауци.
Под срамотом живи наше поколење.

Помрчина притиснула наше дане,
Не види се јадна наша земља худа;
Ал кад пожар подухвати на све стране,
Куда ћемо од светлости и од суда!
Помрчина притиснула наше дане.

Милош Перовић

УМОВИ

Ја слушам, поред мене од некуд из далека,
Где бесомучно шуми и тутњи брза река,
Вечите воде њене још никад нису стале,
Обале су јој страшне: амбиси и провале.

Бескрајна ноћ је над њом и бездан вечног мрака,
Ни од куд једног плама и нигде једног зрака,
Ни звезде да затрепти, ни муње да засија,
У мраку река јури крај мрачних провалија.

И само к'о ројеви, к'о лаке, брзе чете,
Као варнице кратке над реку што долете
Огњени свитци мали, долазе са висине
Да обасјају воде и мрачне вале њине.

Ал' залуд, бледе зраке што светле саме собом
Као кандила чаме само над својим гробом,
И што их више има све гушћи мрак се чини,
А река даље јури у гробној помрчини.

Момчило Милошевић

ЈЕДНОМЕ ОД СТАРИХ

Отворених груди, без тешког панцира,
Под заставом гордом поноситог Краља,
Ступао си у бој, пун витешког мира,
Сневајући Васкрс свих наших земаља.

С поносом и вером правога јунака,
Крепио си душе преданих војника,
Док мишица твоја, сурова и јака,
Отвараше пута кроз руље крвника.

Твоје срце није дрхтало од страха
Кад су око тебе, уз прасак и писку,
Пролетала зрна као киша плаха:
Ти си хладно слуш'о рањеника вриску.

И са снагом младог, разиграног л'ва,
Летео си преко оборених маса,
Јер пред твојим оком беше стара Слава
И притешњен народ коме треба спаса.

Оче, ти си био од старога кова,
Ти си био човек, имао си срца;
Ми, данашњи људи, покољена нова,
Налазимо живот где се плаче, грца...

Спавај мирно! Спавај, племенити оче,
Срећан што си пао док је твојих било:
Дело, које онда ти са дружбом поче,
Не појми и не зна ово доба гњило.

Спавај, докле изнад твога светог гроба
Сањиво се шире мирисаве руже
И, у тромом ходу, деца новог доба
Траже циљ живота и немоћно туже.

Зар. Р. Поповић

НЕОПЛАКАНИ ГРОБ

— СЛИКА ИЗ СТАРЕ СРБИЈЕ —

Боривоју Ј. Поповићу

VI

(4)

И Шафир-ага и Салија-када поносе се са својом снахом Зухром (то је име добила Милица) и говорили би родбини и пријатељима: да су они из кавурске баште најлепши цвет откинули и узели.

Тај је цвет гледао, мирисао и суревњиво чувао и од погледа туђих поносни Ариф-ага. И од погледа туђих чувао, јер, кад је, на недељу дана после женидбе, позвао рођаке и пријатеље од којих се млада његова неће крити, да им представи младу, — згледаше се позвани и зачудише се, како је мало њих које Ариф-ага одликује овим својим поверењем, и како нема ни свих оних који су то поверење имали кад се он први пут женио. Зухра је непокривена лица послужила госте шербетом, и они су, пажљиво се користећи слободом, као летимице погледали у младу и дивили се лепоти њеној — заиста најлепшем цвету из баште-кавурске.

Ариф-ага се осећао поносним и срећним, срећнији но што је био с првом женом својом. Рано би се враћао кући, с нестрпљењем пролазио преко спољног дворишта и са жудњом отварао врата на дворишту где је кућа с баштом; а Зухра би, у новом оделу, окићена, слетала низ степенице, уз звуку дуката и ђердана о врату, и дочекивала својега агу. Заједно би се затим пењали на чардак, с чардака улазили у собу.

Соба је застрвена великим шареним ћилимом, унаоколо миндерлуци покривени црвеном чохом, поред зида поређани чохани јастуци, а по угловима миндерлука мека шилтета.

Ариф-ага седа на шилте, а Зухра би остајала пред њим да стоји; тек на понуду, на заповест његову, када би је и за руку ухватио, она би се, оборених очију, спуштала поред њега.

Он је за њу имао у џеповима својим леблебије, сухога грожђа или шећерлема и тискао би јој сам у руку; а другу њену руку узме у своју, па гледа у прсте њене с ноктима каном обојеним... гледа у прстење њено и својим их прстима додирује и окреће... нежно јој руке стеже... поправља зулуфе њене... хвата је за плетеницу... тражи поглед њен и шапће јој речи миле, топле, страсне. Рука њена топла подрхтава у његовој, а он би је, разнежен, уносећи се у бело лице њено, питао, шта би још хтела од одела, од накита... шта би желела још, јер је жеља његова, да га она увек насмејана дочекује кад кући долази, да га вазда весела испраћа кад од куће полази.

Зухра би слегала раменима и ћутала.

Шафир-ага и Салија-када били су веома пажљиви према снаси својој; они су је родитељском љубављу обасипали. Како су се радовали, кад би по коју реч њихова језика почела Зухра изговарати, а како су погрешке њене радо исправљали са шалом и смехом!

И било је дана, када је сва пажња у кући Шафирагиној према Зухри придобијала оданост њену; било је часова, када су новине, с којима се она на сваком кораку сусретала, пружале јој забаве и заборава; било је прилика, када је у богатству и сјају находила задовољства, којег пређе неје могла имати; било је тренутака, када се осећала радосном, када се уљуљкивала надом, да је очекује будућност насмејана: али су све то биле само варнице, које су у сутону севале, чија је светлост веће или мање просторе обасјавала, краће или дуже време трајала. Иза варница настајали су опет дуги часови сутона.

Сета је чело Зухрино покривала, сета варницама само пре-сецана, и што је више дана протицало, сета је бивала све тамнија, све јача.

Неје то могло остати сакривено оку Арифагињу; још више

је осетило срце његово, и он је топлином својега срца хтео да разведри чело Зухрино, да измами смех на устима њеним. И мамио је смех, и ведрио је чело, али не задуго.

Ариф-ага би каткад слао Циганке, да у харему певају Зухри и веселе је. И Циганке песму за песмом извијају, уз ударање у дефове, а Зухра би с допадањем слушала; али замало, па би је мисли вратиле на песму орску о Велигдану и Ђурђеводне. Неје, истина, имала много тих веселих тренутака, али како су јој мили и како их се сада радо сећа!... Циганке и даље певају. Затим најмлађа устаје, скида бошчу са себе, баца шамију с главе, притврђује чампаре на прстима и крене се у игру, извијајући младу витку снагу своју, спуштајући главу, да се коса по простирци вуче, а чампарима звецкајући, час тише, час јаче звецкајући. Зухра би с интересовањем гледала, гледала и слушала ово што досада неје видела; али не задуго, па би се сећањем вратила да гледа лесе девојака и младих жена, како се у дворишту црквеном лагано крећу, уз песму питому и топлу. Сетила би се тих тренутака и зажалила би за њима.

Све је туђе около ње: туђа кућа, туђи људи, говор туђ, обичаји туђи, вера туђа — хладноћа је туђине бије. Ограђена високим зидом, те јој поглед само у небо упућен.

Склања се у собу, затвара се. И ваздух је у соби други: осећа задах на нешто нечисто; и одело на њој, ново одело, чудновато заудару на нешто некрштено. Сећа се собе своје, оне собе у којој је мирисао тамјан и босиљак, по којој је нана њена лагано ходала, као светица и, чини јој се, мирисом тим светим и сама мирисала. Сећа се иконе и кандила пред иконом, како тихо светлуца, а сенка се нанина пред том иконом сагиба и исправља. Како је то мило, топло; колико је онда срећна била!

Смотри кроз прозор Тоду у дворишту. Слети к њој. Она јој једина близу; она је подсећа на прошлост, на нану њену.

— Је ли, Тодо, јеси ли видела — тако ти Бога! — нану моју? — шапуће јој Зухра.

— Видела сам је, кадо, кроз плот, кад је по дворишту ишла.

— Да ли је здрава?

— Чини ми се.

— Зашто не идеш к њој?

— Капиџик је заковала.

— Хм!... Она мисли да је твоја кућа узрок!... Сирота нана!...

Тода слеже раменима.

деф — дахире.

чампари — кастанете.

— Судбина, Тодо, судбина!...

Другом приликом опет ће Зухра питати Тоду о мајци, па ће наставити:

— Да ли, Бога ти, говори што нана о мени?

— Неће, кадо, ни име твоје да помене!

— Истину кажеш?

— Не само то, него не трпи ни да те ко други пред њом помене.

Ућута Зухра. Затим ће:

— Не, не, не верујем да ме нана моја може мрзети!... Знаш шта је, Тодо? Ја бих желела да видим нану... само да је видим!

Тода опет слеже раменима.

— Да ли би она прошла овуда?

— Нипошто, кадо.

— А ако бих ја отишла к њој?

— Нити би те ага пустио, нити би ти она врата отворила?

— Откуд знаш?

— Чула сам од оних које су с њом говориле.

Зухра махну главом, па уздахну.

Пење се уз степенице, затвара се у собу. Стаје код прозора и гледа у високи зид. Сагиње се и види мали крај неба... види и кров црквени.

Јато мисли појави се у главици њеној. Сети се оне страшне ноћи, када је у цркви била; сети се оне иконе и онога огња на икони, у коме ће грешници горети на ономе свету. Та је слика и сада потреса.

Да је онда послушала иконома?... Али зар, сумњичена и прекоравана због тетке, да се врати онда, пошто је и сама већ ноћила у турској кући! Какве би онда вере била?

Највише јој жао мајке. Кад би могла, она би се вратила нани својој. Или бар, да је још једном види, да још једном само легне поред ње, да је загрли, да завуче руке у недра њена, да под пољупцима њеним заспи!... „Ох, нано,... моја нано!“ — отимље се гласни узвик из груди Зухриних, — а кроз прозор непрестано гледа у онај крајичак мутна неба, у онај дугачки кров црквени.

У том клепало заклепа. Зухра се сети, да је сутра недеља. Слуша клепетање, слуша. Оно изазва успомену, како се некада с мајком Богу молила.

— Онде, — упре Зухра поглед у кров црквени, — онде, код цркве, кућа је наша, — говори у себи Зухра. — Нана моја и овога часа пали кандило и моли се Богу пред иконом — као и пре. Али се сад сама моли Богу. Ја немам ни иконе

ни крста, ни кандила ни воштанице. Али је Бог свуда и један исти. И ја му се од срца молим: „Чувај ми, Боже, нану, и учини да је скоро видим и загрлим!“

И онда — пошто се окрену и погледа, да је ко не види — прекрсти се, па оба кажипрста на рукама састави тако, да крст начини, и затим тај крст пољуби.

* * *

У кући Митриној друга је сад слика.

Док се пређе повлачила, склањала у своју кућу и затварала, да не би била прекоравана што јој се сестра потурчила, — сада је кућа њена отворена не само за најближе суседе, него и за оне с којима се ни познавала неје.

Тако је све од онога дана, када Митри позли и паде на постељу, а суседе јој притекоше, те је, саму, за све време боловања, чуваше и неговаше. Њихово саучешће у удару, њихова помоћ у боловању очуваше јој, чини јој се, и памет и живот.

Чим се Митра опоравила, прва јој је дужност била да позове суседе на „ракију“, на част.

Ради тога је целе једне ноћи спремала. У обема собама пружио је, укрстила и повезала конопце; преко њих је пребацила убрусе, тулбенте, чеврета, кошуље, бошчалуке, бошче, платна, чарапе — све дарове које је била спремила кћери својој. И чивилуци су окићени убрусима везеним клободаном, и сандуци су покривени чаршавима свилом протканим. Један је конопац покривен све самим бошчама у разним бојама и шарама — радовима и Митриним и Миличиним.

На позив Митрин, суседе су дошле. Али како су се изненадиле, кад су ступиле у собу сву окићену даровима! Пређи у другу собу — исто као и прва. Колико дарова, каквих дарова! Колико је у њима свиле, колико клободана!

Толико су изненађене суседе, тако су се зачудиле, да несу умеле ни речи рећи.

— Златне руке!... Њене златне руке!... — једва би проговорила, пошто су по неколико пута удариле језиком о непце, изражавајући своје дивљење.

— Колико је грошева потрошено, колико се времена капало над ђерђефом и разбојем! — рећи ће једна, машући главом.

— А где је сад она, за коју се оволико спремало!... Штета!... Жалост!... — прихвати друга и уздахну.

— Тврда ти душа, мори, богами ти кажем, — обрати се једна Митри. — Само Бог нека ти је на помоћи! Он једини!...

А на то Митри, која се досад беше савлађивала, задрхта

јусница доња, па горња... заиграше мишићи на лицу и сузе јој на очи навреше.

Ипак се она савлађује и отима да говори, и ако испрекидано:

— Ево бошчалука за кума... несуђенога кума... Ово свилено платно сама је она ткала... Црна ја!

Разгледају бошчалук суседе и цакћу изненађене.

— А ево бошчалука за девера. Убрбус овај ја сам почела да везем, али га је она довршила. Видите, видите, као да неје ни такнут рукама!

— Ух, ух, ух!... Златне руке! — вичу суседе и по која уздахне.

— Ево бошчалука за младожењу. Црни јој младожења!... — зајца Митра.

— Еееех, јадна она!...

— А кад је ово платно ткала, сама је ткала — погледајте како је скоро све од свиле! — сама је ткала, све певала и ткала!... Па ево какве су оје на рукавима, какве на грудима!... Ово је кошуља венчана, венчана!... Несрећна ја!... — и удари Митра у плач.

Затим стаде љубити кошуљу, стискати је на груди, вичући: „Милице!... Моја ћерко Милице!...“

И суседе бришу сузе.

— Ћути, Бога ти, ћути!... — умирују суседе Митру. — Бог тако наредио!... Не може се преко његове заповести!... Суђено тако, суђено!...

— Нећемо више да гледамо! Остави, Бога ти!... Виделе смо!... Све је као најбоље!... — рећи ће једна, утишавајући Митру.

На то Митра још једном врисну... удари се у груди, па махну руком. Јецала је затим, брисала сузе, јецала, па уздахну и ућута.

Као да се сети нечега, па зато ућута. Диге се и донесе стакло с ракијом; стаде наливати у чашицу и нудити суседе:

— На, узмите за Бог да прости — моју Милицу!

— Ух, ћути, Бога ти, Митро, не говори тако!... — заграјаше суседе. — Како могаше тако што и помислити!

— Она је мртва.. за мене је мртва!

— Неје мртва и да не да Бог, него је жива и ко зна шта још може бити!... Бог све може да учини!

— Не говори тако, слатка, — мајка си!

— Мајка њу никад видети неће... ни живу ни мртву! — одговара Митра.

— Видећеш је, видећеш!

оје = мезице.

- Никад, никад!
- Неје она, сирота, крива, толико!... Сила је!... Морала је!... Шта да ради!... А ти си опет мајка њена и опростићеш јој.
- Никад, никад! — још јаче виче Митра. — Она је за мене умрла, и ево узмите пијте за душу њену!... Узмите!... Суседе слежу раменима, машу главом.
- Како је арно Бог да да!... Бог да обрне на добро!... — шапућу и пију...
- Кад се суседе опростише с Митром и изиђоше:
- Е оваке „ракије“ никад несам ни чула ни снала! — рећи ће једна. — Да Бог сачува! — и прекрсти се.
- Ни ја. Да се живој пије за Бог да прости! — прихватиће друга и махну главом.
- Сирота Митра!... — казаће једна и уздахну.
- Црна мајка нигде да се не нађе!...
- А зар се мало њих, Бога ти, турчи!... Живот је мио!
- Турчи се; али из града ово је прва.
- Хвала Богу, те неје одавде!
- Мори, па и тетка јој се потурчила! Види се, у крви им!
- Ко зна и да ли је то рисјанска крв!...
- Тако мисле и разговарају суседе, враћајући се с „ракије“, с части из куће Митре Пећанке.

VII

Ариф-ага неје преко целе зиме, управо откако се оженио неје ишао на чивлук, већ је чивлук обилазио отац његов. Неје се никуд удаљавао ни од града, него би само у чаршији послове вршио.

Зухри су долазиле жене оних рођака и пријатеља Ариф-агиних, од којих се она неје крила.

И Зухра је к њима ишла, и на тим се састанцима забављало, певало, у дефове ударало, играло... пио се шербет, мезетисале разне посласице; и она је изгледала као и друге, весела, срећна. Али само у средини тој веселој. А често се и усред таквога друштва осети туђом, усамљеном, само са сетним мислима својим...

Пролеће је. Бехар на воћу, зумбул у башти.

Ариф-ага полази у чаршију. Сишао је у башту. И Зухра је с њим. Он загледа у зумбул бели и плави, усхићен је лепотом његовом; сагну се, кида гранчице с једнога и другога, мирише и одахњује, па подноси Зухри. Али јој не даје у руке,

арно = добро, лепо.

већ јој окити и главу и груди, изјављује жељу да чува цвеће до његова доласка. Кад дође, Ариф-ага ће својом руком узети то цвеће, помиришаће га и понети са собом, а Зухру ће окитити другим, свежим, које ће затим увече заједно мирисати.

Али мисли су Зухрине код онога зумбула у башти њеној. Овај зумбул нити је тако леп нити мирише као онај њен. И башта је она лепша, и бехар је на воћу друкчији... Она је сада у оној башти са ђерђефом, с мислима на Хаџи-Милетовог сина. Легла је на траву и гледа у небо. Како је онда осећала!... Па нана јој ту, чује глас њен, весело шкрипе скрипке на разбоју!... А сад? Туђина!... Хладно!...

Зна Зухра, да је сада Велики Пост. Сећа се како је с мајком једноничила. Она би и сада често и постила и једноничила. Изговорила би се како се не осећа добро и ништа не може да окуси, па би тако по ваздан гладовала. Или би рекла: како би јела нешто опорно, љуто; Салија-када би разумела тај прохтев, па би, смешећи се, махала главом и давала јој све што јој срце хоће.

Увече, кад је време вечерњи, уочи недеље и празника, Зухра би се нашла у својој соби и ослушкивала клепет клепала. Онда би на прозор погледала у кров црквени, крстила се и молила Богу, прстима правила крст и целивала га.

Што се више приближавају празници, Зухра је све немирнија. Каткад је нападну чудновате мисли, и она се плаши, преза, плаче, обраћа се аги и говори:

— Страх ме је, аго!... Не дај ме, аго!

Ариф-ага би је умиривао, гладно јој чело, намештао зулуфе, и љубио.

Он би то тумачио као последицу оне вечери када је Зухру уграбио; а Салија-када сматра, да је томе узрок стање у коме је сада Зухра.

Ариф-ага ће предложити да иду на чивлук; Зухра је на то само слегла раменима.

А јутрос, пошто је Ариф-агу испратила, дошла јој Тода Димина. По њој је Зухра послала јуче мајци нешто пара, али да јој преко друге преда.

— Јеси ли учинила како сам ти рекла? — пита Зухра Тоду.

— Јесам, кадо.

— Па?

— Одбила. Неје хтела ни у руке да узме; неје хтела Магду ни да чује до краја.

— Нано, нано!... — рече Зухра и уздахну.

— А да ли је још капиџик закован? — упитаће опет Зухра.

— Још.

— Долазе ли нани суседе ?

— Долазе и оне које су из друге махале ; само су мени затворена врата и капицик.

Зухра ућута.

Затим ће, љуљајући главом, опет:

— Како бих желела нану да видим !... Макар да је само видим !... Још једном само !...

Тода слеже раменима .

Зухра остаде у мислима при мајци својој. Дани ови, који сад настају, освежавају у њој успомену на минуле дане и повећавају тугу за њима, за мајком.

С тим се мислима Зухра спусти на душек, да први пут после толико година проспава ноћ уочи Велике Суботе.

Неје могла дуго заспати. Знала је како рано пред зору литија пролази баш овом улицом, и ако је већ турска махала. На ту је свечаност мислила.

И она је у тој гомили. Види толике људе, како гологлави иду и свеће у руци држе... Ту је и Хаџи-Милетов син. Он држи велику свећу и као погледа у њу... Жене, многе жене, све убрађене, с по колугом свеће у руци. Све оне изгледају сањиве, тужне ; гледају у своје свеће и, мало, мало, па попуштају онај крај који се издиже из колута и гори... Њој мило што је на тој свечаности, и што неје на јави онај ружни сан њен : као да је потурчена ! Хвала Богу, што је то сан ; јер она ево где је : поред нани своје ; види толике попове у злато одевене ; гледа барјаке, свећњаке ; чује певање црквених песама, да се све разлеже ; крсте се људи, жене... крсти се Хаџи-Милетов син — ево, види она њега ! — и она се крсти, крсти, па гледа у своју свећицу. Свећица догоревала... брзо, брзо... већ јој прсте пече — И она се трже... Протрља очи. Чује заиста певање ! Слуша... Јест, црквена песма ! Пева се улицом њеном... као да је близу врата !... Зар она неје то сањала ?... Да, сањала ; али ето и на јави је то ! Само што она неје на литији, и што...

Зухра се лагано диже из постеље. Прилази прозору. Сагниће се, да изнад зида погледа кров црквени... Не види крова, али чини јој се као да у висини нешто блешти. То ће бити од свећа, многих свећа.

Ослушну — Ариф-ага спава... Она се лагано на прстима искрада из собе. Срце јој јако бије... Излази на чардак. И чардак је ограђен. Стаде. Јасније чује певање. Осећа мирис тамјана. Откад она неје мирисала тамјана ! „Ох !“... шапуће, и шири руке... Види свеће, многе свеће, како жене држе у руци. Ту је, можда, и нана њена ; и она држи свећу.

Зухра прекрсти прсте и целива тај крст. Зајеца, заплака...

Певање је слабије. Литија одмиче. Блесак је све мањи... Певање се губи. И блештање се изгуби... Она осети хладноћу. Задрхта. Зуби јој зацвочоташе. Стресе се... Лагано се врати у собу.

Ага спава. Она се спусти у постељу. Ага се промешкољи, пробуди.

— Не спаваш? — упита је.

— Не могу, аго!

— Зашто?

— Хладно ми... Страх ме, аго!

— Од чега се бојиш?... Ја сам ту! Не бој се!

— Не знам... али ме страх, много ме страх!... Молим те, аго, да идемо на чивлук!... Сутра да идемо!... Хоћеш ли?

— Хоћу, Зухро, хоћу...

А кад зору ускршњег јутра пробуди звекет ђердана о врату, низе ситних и крупних сребрних пара на грудима, накита на глави, и Зухра смотри како за мушкарцима, у ново одевеним, корачају окићене сељанке насмејана, весела лица, хитајући на богомољу, — у Зухри срце заплака за овим даном, за овом радошћу њиховом. Како би она весело оставила кавез, у коме је, и сишла међу ове цркваре, ухватила се за руке с овим сељанчицама, па заједно с њима ишла к цркви, која провирује из онога шумарка на вису!

И кад се на оној ширини испред агине куле ухвати оро, а у ору младе жене и девојке сташе извијати песме велигданске, Ариф-ага сиђе да изближе посматра и слуша, а Зухра, сакривена, с прозорића гледа, слуша, потресена, уздишући.

Из ора бацају погледе на кулу: приближе главе једна другој и погледају у прозорић, за којим је Зухра; њој се чини као да је виде и као да шапућу: „Ено потурченице!“ И она се уклања, бежи, пада на шилте, покрива лице рукама и јеца: „Несрећница ја!... Несрећница!...“

Побегла је из града, јер је желела да побегне од успомена; дошла је на чивлук, али су и успомене с њом...

И сад је ево опет у својој соби у граду. Ариф-ага је у чаршији. Она стоји пред огледалом и огледа се. Види промене на лицу набељену, прстима повлачи по обрвама навраћеним и пита се сама: „Шта ли би рекла нана, кад би ме овакву видела?...“ Затим узима у руке плетеницу, која је исто онако пуна и дуга, поглади је и спушта низ плећа.

Мисли на мајку своју. Чешће је обузме неки страх, мучи је слутња нека; хладна је, немила туђина у којој је, и у толико је већа жудња њена за топлим нежношћу материном. Да је види, макар да је само види!... И онако неје далеко време кад

ће стати између живота и смрти, а она неје ни руке материне пољубила.

Али нити је она снаге имала да ову жељу сама задовољи нити смелости имала да у аге допуштење затражи.

Тако су пролазили дани и седмице...

И данас се време доласку агину из чаршије приближава. Зухра погледа у сунце : клони се заласку. Скоро ће акшам.

Она иде пред огледало : привезује чајку, намешта зулуфе, притеже јелече, које је сувише отеснило, и ако је недавно прављено, и силази у башту, набере карамфила свакојака те окити и главу и груди.

Очекује агу. Замало, па се зачу бахат ногу, затим ударање у врата. Зухра пожури те отвори, поздрави агу, пружи му цвећа и пође с њим уз степенице.

Чим ага седе на шилте, и она се спусти поред њега. Ага извади из џепа срмену кутију да прави цигару, а и Зухра се пружа за кутију и стаде савијати цигару и смејати се. Ариф-аги је веома пријатно ово мало изненађење и пружа Зухри муштиклу с цигаром. Она повуче дим... загрцну се, закашља се и стаде руком махати, а Ариф-ага се слатко смеје, смеје.

Весео је Ариф-ага, и Зухра ће му, у љубазном разговору с њим, казати, као с неким устезањем, жељу да види мајку, и повери му своје страховање и слутњу.

Ариф-ага ћути, премишља.

Кад му она дрхтавим гласом понови молбу, он је погледа право у очи оним погледом својим, пред којим Зухра очи обара, и упита је :

— А хоћеш ли да ми се вратиш, Зухро ?

— Хоћу, аго !

— Пази добро, јер...! — и прстом јој припрети.

— Ја нећу, аго, ни ићи сама ; и ти ћеш са мном. Ти ћеш остати код врата и чекаћеш ме.

Опет ага ућута ; погледа у Зухру, желећи да прозре, да ли се што не крије, па ће онда рећи :

— Добро, Зухро.

* * *

У Митриној кући је самоћа, туга. Сврши она мало посла по кући, па седе за разбој да тка, да јој време прође. Обично онда и нариче, и то у почетку тихо, затим све гласније тако, као да хоће да угуши шкрипу скрипака и лупњаву брдила.

Али њој је друга главна брига : да мртве своје уредно обилази, те зато неје сада пропуштала ниједну недељу, ниједан ни већи ни мањи празник а да уочи тога дана гробља не походи,

Отићи ће рано по подне и остаће тамо све док се мрак не почне спуштати. Она с мртвима говори, њима се јада.

И још једну наду има: да се састане на ономе свету са својима милим, кад и она промени светом. Често она зажели за тим састанком...

Сунце залази.

Митра је прислужила кандило пред иконом, јер је сутра петак („Света Петка“), моли се Богу, па ће онда поћи да закључа врата.

У један мах чује отварање врата... лаки ход, и затим се брзо отворише собња врата; она се окрену — кад пред собом угледа женску прилику у фереџи и покривена лица!

— Нано!.. — викну и збаци са себе јашмак и авлију. — Нано моја!.. — и сузе јој полетеше и она загрли мајку и стаде је љубити.

Митра потресена, збуњена... дрхти... не може ни речи рећи.

— Зар ме не познајеш, нано? — виче и пољупцима мајку обасипа.

— Ти си... — и сузе је облише.

— Твоја Зу... Милица!.. Твоја Милица, нано!

— Туркиња!

— Твоја ћерка, нано... Милица твоја!

— Ти си Туркиња! Туркиња!..

— Ћерка твоја!

— Откуда?... Што ћеш?!

— Да те видим, нано! Да ти руку целивам! Да ми опростиш, нано!

И опет је стаде грлити, и љубити јој руке, образе.

— Зар што си веру погазила, образ окаљала?!... — кроз плач говори Митра.

— Морало се, нано, морало!.. Суђено.. тако суђено!

Митра тужно главом маше и ћути.

— А ја сам, нано, држала закон: постила сам и једноничила као с тобом.

— Ти си држала закон рисјански?

— И крстила сам се, нано, (и прекрсти се), и целивала крст... ето овако! — и показа на прстима.

Затим се окрену према икони и прекрсти, па опет мајку грљаше и љубљаше.

Плаче мајка, плаче кћи.

— Скини фереџу! — рећи ће утишана мајка.

Ћерка скиде.

— Ово турско!.. — рече Митра и таче јелек. — И ово... — показа на димије. — Бацићеш све то, мајка ће ти дати твоје одело.

Ђерка ћути. И мајка ћути. Узбуђене немају речи, већ се само жељно гледају... плачу... грле се и љубе...

— Променила си се, ћерко, много си се променила! — рећи ће Митра, загледајући кћер у лице.

Кћи слеже раменима. И она види како се мајка променила: остарела, ослабела за ово кратко време.

— Па ти си... — заусти мајка.

Кћи обори очи и стаде поново плакати.

Митра ћути, ћути.

— Само кад се вратила, — мисли она у себи, — а за остало...

Затим ће је с топлом материнском нежношћу упитати:

— Јеси ли ми гладна, Милице моја?

— Несам, нано, — и брише сузе.

— Да ти да нана, да ми окусиш што, ћерко моја?

— Нећу, нано, ништа. Кад други пут дођем, онда..

— Шта рече?! — запрепашћена викну Митра.

— Кад ти други пут дођем...

Прекиде је мајка:

— Зар ћеш ти да идеш?!

Ђерка слеже раменима.

— Зар неси дошла да останеш код нане своје? Зар се неси вратила вери рисјанској?

— Опет ћу ти доћи. Ага ће ме пустити.

— Не иди, ћерко!

— Дала сам реч, нано!

— Остани! — викну Митра и опет јој сузе ударише.

— Не могу, нано, засад не; а ако буде суђено, доћи ћу ти и остаћу увек код тебе. Нано моја!...

Говори кћи и плаче.

Зачу се намерно кашљање споља.

— То је ага! — рече кћи и брзо се диже и стаде облачити фереџу.

— Не иди!... — кроз плач викну мајка.

— Морам; чека ме ага!

— Не пуштам те!...

— С Богом, нано!... — и опет се заплака.

— Не иди, да те не купем!

— Доћи ћу, нано! — јецајући говори и утече.

Мајка за њом, али је не стиже. Врисну и стаде на глас плакати.

VIII

Митра још не може да дође к себи од изненађења, од потреса. Све јој се чини као неки сан.

— Неје оно моја кћи, неје; друкчија је моја Милица.

И кад је суседе питају о походи кћериној, она казује све како је било... уздише, плаче, па завршује:

— Моја је Милица умрла, за мене је умрла. Ја немам кћери, немам никога до Бога и гробља онога.

— Неје умрла него је жива; опет ће ти доћи — само нек је жива и здрава! — и ти ћеш је ипак грлити и љубити, — рећи ће јој суседа.

— Никад, никад више неће је очи моје видети!

— Не говори, сестро! И пре си тако говорила, па кад ти дошла, а ти...

— То је било последњи пут.

— Мајка си, а мајчино је срце чудно...

Митра се сваком приликом одрицала кћери своје и свакога уверавала како је она мртва за њу...

Прошло је лето, јесен је наступила.

Једнога дана пред вече тек је Митра била дошла с гробља, дође Синђа, коју је Тода послала, и каза: да јој се кћи мучи на порођају већ три дана — никако да се раскрсти.

— Ја немам кћери — моја је ћерка одавно умрла за мене — одговара Митра, а у грлу јој нешто стаде.

Синђа слеже раменима:

— Поручила, да ти то кажем, а ти... — и опет слеже раменима.

Синђа отиде, а Митра уђе у собу, прислужи кандило и стаде се молити Богу за здравље кћерино.

Сву ноћ неје заспала. Ујутру је отишла Синђи и започињала разговор, само да би чула што о кћери својој.

Нигде мира нема. Само иде снужено: по дворишту, улици, до Синђе, па опет кући; иде и хукће.

По који пут би помислила да оде, да види кћер; али је кћи Туркиња, и она се одрекла ње заувек...

Ипак је стрепила, да јој не дође црни глас, и срце би јој брже ударало, чим би на улици смотрила да ко журно иде, или да јој се врата отварају.

У прву суботу затим, Митра је, уморна, неиспавана, поранила да начини свеће, да данас по подне иде на гробље. Већ је исекла дугачке свеће у мале свећице и саставила их у снопић — кад се зачу ударање у врата.

Митру као да нешто пресече; похита да упита ко је, и отвори врата, а на то ће јој Синђа тужним гласом:

— Глава да ти је здрава!... Твоја се ћерка смири — Бог да је прости!...

Митра, претрнула, скамењена, не чу све до краја; она

викну само: „Ух!...“ и наслони се на врата. После малога ћутања, поче шапутати:

— Немам... ћерке! Моја је... ћерка... одавно... умрла! — а сузе јој лете.

И Синђа брише сузе.

— После подне ће се сахранити, — рече плачна Синђа.

А Митра лагано, љуљајући главом, оде у собу и стаде се у прси грувати, косу чупати, кукајући на глас.

* * *

Тога је дана после подне Митра отишла на гробље.

Гробље је српско на вису, а турско на супротној страни у равници.

Митра је запалила свеће на гробовима своје деце и мужа и спушта се те љуби крстаче и плаче и нариче за децом.

Така и Кана, суседе с гробљем, пришле су Митри да је теше.

Доле у равници једна се пратња упутила ка турском гробљу, носећи на раменима ковчег и смењујући се често.

У пратњу погледа каткад Митра, а често погледају Така и Кана.

Спусти се ковчег.

Митра врисну и паде на гроб својега детета. Љуби крстачу и земљу и буса се у груди.

Така и Кана покушавају да дигну Митру с гроба и умирују је, а погледају и виде како се она рака у турском гробљу затрпава.

Плаче Митра, бришу сузе и ове суседе; мисле све три на Милицу, која се баш сад сахрањује, а ниједна не помену имена Миличина.

(Крај)

Пјер Корнеј

ЦИНА

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

ПРВИ ЧИН.

СЦЕНА ПРВА.

Емилија.

За осветом славном нестрпљиве жуди,
Које смрт мог оца све редом избуди,
Осећања мога живог страсна чеда,
Која бол мој грли, и пустити не да,

Ви владате само мојом душом, знајте!
Некол'ко тренута дахнути ми дајте,
Да прегледам стање у коме сам сада,
Куда ћу одавде и шта на ме пада.
Кад Августа гледам сред његове славе,
Прекори се ваши против мене ставе,
Јер гледах да преко мог оца у крви
Ступањ трона свога прешао је први.
Кад ми предочите ту крваву слику,
Узрок мржње моје, обест му толику,
Душа ми се вама пренагљено баца,
За једнога тражи хиљаду мртваца.
Али, мимо мржње, оправданост њину,
Августа не мрзим кол'ко волим Цину.
Бујне страсти видим да морају стати,
Њих ради кад треба драгога свог дати.
Да, Цина, ја сама борим се и не дам,
Кад треба да таквом удесу те предам;
Ма да, мене ради, срљаш сваком боју,
Тражећ' крв од тебе, ја излажем своју!
Глава се са таквог места не обара,
Да тисућу јада себи се не ствара;
Свршетак је сумњив, амбиз неизмерни...
Смер му може издат' пријатељ неверни;
Ко зна какав правац прилике узеће!
На творца се може срушит' предузеће!
Зар удар, за њ спремљен, да и тебе бије,
А његова пропаст да баш тебе скрије!
Мада према мени љубав те не пречи,
Он, паднувши, може да и тебе згњечи.
Ах! престани ићи у опасност смрти.
То освета није, кад ће тебе стрти.
Сурово је срце, које тражи чари
Слашћу коју гркост наших суза квари,
И највећа беда за нас мора да је
Смрт душмана која тол'ких суза стаје.
Ал' смемо ли спречит' да се отац свети
И освету такву за скупу узети!
И кад би се пропаст убицина знала,
Зар питати треба шта би му смрт стала?
Нежности и плашње, престаните складно
Пунити слабошћу ово срце јадно;
Ти, љубави, брижно што знаш да их створиш,
Чини дужност, мანი с њоме да се бориш:

Ту уступит', част је, срамота победит',
Племенита буди што ћеш њу поштедит';
Добит њена с твојом заједно ће стати,
Победа ће њена теби круну дати.

СЦЕНА ДРУГА.

Емилија, Фулвија.

Емилија.

Фулвијо, заклек се — кунем се и сада —
Ма да љубим Цину, да за њ срце јада,
Август мора пасти, жели л' на ме пр'ава :
Цена да ме има његова је глава.
Гоним га куд мене часност гони строго.

Фулвија.

Разлога је гневу и мржњи вам много.
Нек по величини суди вам се смера
Човек кога светит' жеља вас сад тера.
Ал' допуст'те једином да вам кажем о том,
Да тај светли жар се може стишат' потом.
Август сваког дана, омекшан, изгледа
Да поправља доста нанета вам вреда ;
Милост му спрам вас се тако јасном чини,
На највећој да сте код њега висини,
Највећих дворана да мољење често
Вас гони, да за њих умолите престо.

Емилија.

Сва милост ми оца мог не може дати.
Баш ма како да се мој положај схвати,
Поверењем моћна и богата лика,
Ја остајем ћерка једног изгнаника.
Добročинство није увек једно исто ;
Из мрске нам руке срамота је чисто :
Оном што нас мрзи ако више дамо,
Издајника свога боље оружамо.
Он, чинећ' ми, вољу не мења ми строго ;
Ја знам шта сам била, и даље то могу ;
И од тог што даје, од његовог дара
У Риму ми рука душмане му ствара ;
Примила бих радо Ливијино место,
Да би тиме живот што брже му нест'о.
Когод оца свети не иде злочинству,
Крв продаје ко ту служи добročинству.

Фулвија.

Што вам треба да сте вазда незахвална ?
Мрзите, ал' мржња нек није брутална.
Жива су код многих још сећања бона
На зла којим свога подиго је трона ;
Римљана толико, тол'ко жртва славни,
Рад његових жеља што покри гроб тавни,
Остављаше деци завете по реду,
Да вам свете оца светећ њину беду.
И хиљада других поћи ће за њима :
Ко омрзнут живи мало живет' има.
Предајте ви њима ову општу тражњу,
Помаж'те их, али не свраћајте пажњу.

Емилија.

Шта! Зар да га мрзим, а ништа не радим?
Да на случај чекам, да тај успех сладим ?
Да дужности, где се часови не троше,
Задовоље мржња и надежде лоше ?
Глава коју желим ббла би ме стала,
Када би за другог, не за оца пала ;
Вид'ла би за њиме да ми теку сузе
Што му се не светих, а смрт ми га узе.
Значи да опасност плаши нас у раду,
Кад се наше, јавне, ствари другом даду.
Кад се отац свети спој'мо оне сласти
Са славом кад деспот збаци се са власти ;
Италијом целом објавимо свима :
„Емилијин учин слобода је Рима!
Њу мораше љубав, а знамо моћ њену ;
Она јој се даде само по ту цену.“

Фулвија.

Таква ваша љубав дар је вашем драгом
Горак, он га води пропадању нагом.
Помислите само шта га тамо срће,
Колико њих туда пропало је веће;
Не будите слепи пред видљивом смрћу.

Емилија.

Ах! ти знадеш место где се боли згрћу.
Кад помислим да ћу шиљући га стрти,
Умирем од страха због његове смрти ;
Дух се на се буни — пала свака веза —
Он хоће и неће, храбар је, и преза :

И дужност се често унезвери, збуни,
Пред отпором срца што се на њу буни.
Моја лепа страсти, буди више мека,
Прилике су тешке, ти видиш, ал' нека !
Изложени Цина још изгубљен није.
Нек легија кол'ко над Августом бдије,
Нек се кол'ко брину, ред држе у свему,
Ко презире живот господар је њему ;
Што већа опасност, слађи ће плод дати,
Врлина нас гони, а слава је прати.
Како буде, Август ил' Цина да падне,
Дужност је да оцу та жртва се дадне ;
Цина ми обећа оно што сам хтела.
Достојан ме биће тек после тог дела.
Најзад, сад је доцкан да ми све откаже.
Завера је данас, данас место траже,
Час и руку, да се стигне једном мети ;
Требаће ми, можда, за њиме умрети.

СЦЕНА ТРЕЋА.

Цина, Емилија, Фулвија.

Емилија.

Ал' ево га, иде. Цино, удружба цела
Није вам из страха за успех се смела ?
Код другова својих видесте л' по чему
Да ће верни речи бити и на делу ?

Цина.

Још завера једна тако добре наде
На срећан свршетак не мога да даде ;
Не закле се нико на смрт с више воље,
Нит' завереници стајаше кад боље :
Све веселост носи, све се чило дружи,
Да личи да свако своју драгу служи ;
И један гнев све је мог'о обузети,
К'о да свако оца, као и ви, свети.

Емилија.

Предвидет' сам могла да за такво дело
Цина ће изабрат' само друштво смело,
Да имати неће слабих пријатеља
Емилије ради и римљанских жеља.

Цина.

Зар богови пре но ви да видет' могу
Тако лепом делу тако жарку слогу ?

Кад Августа цара име се помене,
Вид'ли бисте како бес им оком сѣне,
Да им лица намах противности слéде,
Да од гнева руде и с ужаса бледе.
„Пријатељи, рекох, и дан се прикучи
Што треба да праве жеље нам закључи.
Рим из наших руку своју судбу чека.
Његов спас је с падом једнога човѣка,
(Ако је тај тигар, римске крви жедан,
Без ичега људског, тог имена вредан.)
Кол'ко пада она са њ, са непоштења,
Колико странака он досада мѣња,
Час друг Антонију, час душман к'о нико,
А никад ни пола бездушан толико!“
Тада дугом причом што нам јаде ређа
И бол што трпимо, што нам оце вређа,
Оживљућ' спомен, мржњу им обнових
И жељу за казном рад злочинства ових.
Престављена беше живо борба слепа
Што римљанском руком срце Рима цепа,
Где се ор'о с орлом на све стране туче,
Што против слободе легије му вуче,
Најчврши војници, најбоље особље
Где улаже славу да постане робље;
Где рад већа срама за оружје жйва,
Све жели да космос у ланце окива;
Да им гнусна почаст имат господара
Свима срамну љубав за душмана ствара;
С Римљанином Римљан, против стране страна
Бори се једино за избор тирана.
Ја описах уз то, уз ту слику тѣмну,
Њин ужасни савез, њину слогу срамну
Са богатим, моћним људ'ма, са сенатом,
И најзад — то каже све — с триумвиратом.
Али ја сам мог'о само бојом бледом
Све повести црне да насликам редом.
Изнесох им злочин што се свуда слѣви,
Цео Рим што деце њихове крв плѣви:
На местима јавним једни побијени,
Боговима кућним други принесени, —
Злочинца ког цена злога дела крави.
Мужа, кога жена у постељи дави,
А очевом крвљу син упрскан слушах
Где награду тражи делу ког се гнушаш, —

Све је могло само слабо да изрази
 Ужас где су мира крвавог им трази.
 Треба л' да вам ређам сва славна имена
 Чија смрт за пример би им изнесена,
 Тих полубогова, прогнаника славних
 Што посташе жртве олтара нам јавних?
 Ал' могу л' вам рећи с каквим нестриљењем,
 С каквим бесом, жудњом и с благовољењем
 За тужну смрт, ма да слаба слика беше,
 Духови другова тиме се занеше?
 Ја не губих време, видећ' на висини
 Гнев што се не боји, што ће све да чини;
 Додадох још мало: „Све гнусобе ствара,
 Губитак слободе и наших добара,
 Пљачкање градова, пољска пустошења,
 Ратове грађанске и сва прогоњења,
 Август — то су власти кржаве му знаци,
 Средства да трон узме, да нам јарам баци.
 Ал' ми ћемо мењат горке судбе своје!
 Остаје нам један од тирана троје;
 Кад он, наслон, падне, када њега нема,
 Пропаст сама другој двојици се спрема;
 С њим мртвим ни власт нас нит освета гађа,
 Са слободом Рим се још једанпут рађа:
 Може да нам име Римљана се дадне,
 Кад од наше руке његов јарам падне!
 Треба сада згодну прилику узети.
 На Капитолу ће жртва се принети;
 Нек он буде жртва, и нека одавде
 Пред лицем богова свет добије правде!
 Ми смо сутра сами у његовој свити.
 Од једне му руке дар и смрт ће бити:
 Знак свима би био кад, у место хваља,
 Рука би му моја смртни удар дала.
 Тако ће мој удар показати први
 Да л' је син Помпејев од његове крви.
 Покажите одмах после мене сваки
 Знате л' да сте деца предака онаки!“
 Још нисам ни им'о завршити каде,
 А сваки на верност заклетву већ даде.
 Начин им се свиђа, ал' сваки је хтео
 То што узех себи — први удар смео.
 Разум, најзад, жаркост толику ублажи:
 С половином Максим стојаће на стражи,

Половина друга уз цара ће стати,
Спремна на знак који ја ћу први дати.
Емилијо, ето докле дође веће.
Мене свако сутра хвалиће ил' клéће,
Свак ће да сам јунак ил' убица рећи,
Име отмичара ил' кнеза ћу стећи.
Какво буде овог дела извршење,
Биће нама пропаст или узвишење :
Јер народ, променљив, без суђења прáва,
Ако мртве презре, живе обожава.
Нек ме небо штити ил' мрзи у раду,
Нек ме слави дигну или смрти даду,
Буде ли Рим за ме или против, нека !
Кад умирем за вас лепа ме смрт чека.

Емилија.

Не пуштај да ишта на те мрљу стави ;
Једнако је зло ил' добро твојој слави ;
И у таквом делу, ако нема среће,
Не част, него живот, на коцку се меће.
Да ли пропаст Брута, Касија што значи ?
Сјај имена њиног да ли она мрачи ?
По њиховом смеру да л' им је смрт пуна ?
За Римљане задње сав их свет рачуна.
Сећање је на њих Риму тако чисто,
А Цезаров живот мрзак тол'ко исто.
Њих свако сад жали, ма да овај влада,
Сличне им свак жели и њима се нада.
Част те зове, иди само по тој стази,
Али, поред тога, на свој живот пази,
Сети се лепоте чувства што нас спаја,
Емилија да је поред славе, сјаја ;
Дужан си јој срце, љубав ти се спрема ;
Знај, без твојих дана да ни њених нема.
Али шта Евандра води тако нама ?

СЦЕНА ЧЕТВРТА.

Цина, Емилија, Евандар, Фулвија.

Евандар (Цини).

Цезар вас позива, и Максима с вама.

Цина.

И Максима са мном ? Јеси л' добро рек'о ?

Евандар.

Поликлет је на вас још код куће чек'о.
Дође, и са мношћом се да вас нађе стар'о;
Ако ми умешност није когод свар'о,
Да вас што не снађе, хтех да вам се кажс.
Он жураше.

Емилија.

Вође предузећа траже:
Оба на мах! Смери издани су ваши!

Цина.

Надајмо се бољем.

Емилија.

Цина, то ме плаши!
Богови су против, уз тирана ставши
И подлаца неког у друштво вам давши.
Августу, без сумње, све до знања дође.
Обојицу зове, баш кад савет прође!

Цина.

Чуде ме, не тајим, заповести ове;
Али он ме често и сам лично зове:
Максиму се, к'о и мени, поверава;
Ми стрепимо можда без узрока права,

Емилија.

Сам од себе тол'ко истину не таји,
Највеће ми, Цина, муке не задаји;
Не можеш ли мене светити ту где си,
Из извесне смрти бар главу изнеси;
Бежи, Августова да те прође сила.
Ја сам доста суза за свог оца лила;
Бол ми новом, горком тугом не оснажи;
За драганом својим да плачем не тражи.

Цина.

Шта! Зар празне сумње страха да ми даду,
Да народне, ваше наде се издаду!
Зар сâм страхом својим душману помоћи,
Све пустити сада, кад све треба моћи!
Ако то желите, шта ће с нашим бити?

Емилија.

Ако се све знаде, шта ћеш радит' и ти?

Цина.

Па да подлост душа и изда ме њина,
Издати ме неће бар моја врлина.
Видећете њу пред пропаћу што зија,
Увенчану славом како смело сија,
Августу, због пале крви, да је криво,
И због моје смрти стрепљење му живо.
Побудићу сумњу у останку многим.
Племенито опет храбрите ме. Збогом.
Ако удар коби зле избећи нећу,
Несрећан и срећан уједно умрећу :
Срећан, што и живот на службу вам пружих,
Несрећан и смрћу што вас не услужих.

Емилија.

Да, не слушај глас што задржат' те лаћа :
Пролази ме немир и разум се враћа.
Љубави опрости, Цина, слабост нову.
Ти би залуд беду избегав'о ову :
Ако се све знаде, Август је већ бржи
Био да све спречи и бегство задржи.
Човечански понос однеси му, носи,
Љубави нам вредан, рода к'о ти што си ;
К'о грађанин римски умри, ако треба,
У намери лепој прихвати се неба.
По смрти ти ништа не држи ме собом :
Не бој се, и моја душа ће за тобом,
И ударом срце прободено истим . . .

Цина.

Допуст'те у вама да сам жићем чистим,
И да умрем ипак сред надања благог
Да ћете, уз оца, осветити драгог.
Не бојте се, нико од наших не знаде
Ваше тежње, нити шта ми воље даде ;
И, вазда о беди римској говорѣћи,
Знао сам смрт, што нам мржњу ули, прећи,
Из страха да, ако ваше жеље додам,
Љубав ми и тајну какову не одам.
Фулвија, Евандар о том само знаду.

Емилија.

Ја ћу с мање страха бар у моме раду
Ливији да одем ; имам начин с њоме,
Да удружим и њу, због тебе, са мноме.

Ако с њом ми љубав остави те кривим,
Не надај се да ћу ја да те преживим.
Нада мном ти судба пуне има власти,
С тобом ћу умрети, ил' ти живот спасти.

Цина.

Будите спрам себе блажи, ја вас молим.

Емилија.

Иди, и сећај се само да те волим.

С француског превео
Сима Пандуровић.

М. Вукасовић

ИГРА КОСТУРОВА

Пре неколико дана стигао сам у једно мало и сиромашно село, опкољено планинским гребенима, пуно влаге и испарења, са бледим становницима, који су ћутке проводили дане на сунцу, у колико је сунце могло до њих допрети.

Одмах сам се распитао где је чувена Ледена пећина, и на који се начин може најлакше и најбрже до ње dospети. У њој је обитавао од пре неколико година, један мој добри друг, један искрени пријатељ, с обећањем да никад ниједног човека, нити створа слична човеку неће видети за живота.

О њему су се надалеко причале читаве бајке најлуђих ствари, које је била у стању да створи уобразиља људи.

Мајке су њиме плашиле децу, а људи су сваку своју недаћу доводили у везу с необичним животом и радом тог чаробника.

Многи су предлагали да се истера из пећине и прогони из околине. Неки су ишли и даље.

— Ако га истерамо одавде отиће ће на које друго место, и невинне људе неће мимоићи несрећа, с којом се ми боримо — говорили су ти други, и јасно објашњавали да не би било никаквог греха, нити тешкоћа уклонити га на неки zgodан и олак начин с овог света.

Али, на томе се и свршавало, јер се никако није могао наћи створ, који би хтео да изврши ту привидно искрену жељу

многих. У ствари њега нико није ни помишљао да тражи. Тако се само причало.

За све ово знао сам, кад сам се с напором пео стрним планинским стазама, с уверењем да ћу успети да приводем свог друга да се понова врати у свет.

СТИГАО сам до пећине изнемогао, спреман на све, после силног напрезања и умора, у мрклу ноћ.

Одблесак нејасне и уздрхтале светлости слабо је осветљавао дугачак, искривудан ходник.

Са стрепњом провлачио сам се међу стењем и рупчагама, пипао по каменним плочама и шиљцима, и лагано увлачио се све дубље. Предамном се указа висока и пространа шупљина, с великим отвором с моје леве стране.

На средини ватра.

Клонуо сам од умора на улазу и спустио се на хладан камен.

Пламенови бесне, сикћу, пећинска их помрчина гута. Сенке поамно скачу по горостасним зидинама, хватају се у коштац, вију, грче, и у бесној игри губе час на једном крају, час на другом. Из дубине земље шиба мемљив и језив дах пун нејасног и тајанственог шума.

Мој добри, стари друг седео је на пању, грчевито стегао чврстим и коштуњавим рукама дугачко дрво и њиме цара по ватри.

Угарци прште, варнице одскачу, лете и нестају по мрачним кутовима зидина. Понека се за тренут задржи у каквом удубљену, последњи пут плане у њему и ствара нејасне и колебљиве слике пуне тајанствених слутња.

На његовом бледом и мршавом лицу чита се очајање. Он своје очи не диже. Кад-кад уздахне, језиво и хладно, стресе се и отегнуто проговори:

— И то су били људи!..

Отвор пећине зјапи над дубоком и пространом котлином. У њој се нише нечујно, без даха мрак. Кроз њега се ништа не види, ништа не назире. Он, као непробојан, дебео застор покрива, прожима и притискује под собом све.

Из котлине, са разних страна, допрли су до нас гласови петлова.

Беше поноћ.

Усудио сам се. Лагано се дигао, опрезно пришао другу и спустио своје руке на његова рамена.

Остао је непомичан.

Принео сам главу његовој и тежио да загледам у његове очи.

Остао је непомичан. Усне су му прошаптале понова исте,

малопређашње речи, а болно лице беше додирнуо дах удруженог осмеха: презрења и очајања.

— Друзе! — проговорио сам јаким гласом и стегао му што чвршће рамена.

Он подиже главу, погледа ме очима из којих је зјапила бездна, и као из бездне допреле су до мене речи:

— Шта желиш?

— Да те видим, да те чујем! — повикао сам радосно.

Спустио је поглед.

Од његових рамена, над којима су почивале моје руке заструја хладноћа, и у трен обли цело моје тело.

— Да ми испричаш оно што те је довело овде — спуштеним и тужним гласом довршим.

Није се ни покренуо.

Понова сам осетио исту језу, и понова уздрхтао. Нисам се збунио. Имао сам јасну слику он је — мој стари, добри друг.

Клекнуо сам крај њега и рукама дохватио његова колена. Принео сам моју главу његовој, загледао се.

— Друзе, смилуј се једном и реци ми праву истину. Реци ми шта те је довело у ову мрачну и влажну јазбину?

Заћутао сам, и очекивао његов глас.

Остао је непомичан. Ни трага од жеље да ми да одговор.

Принео сам главу још ближе његовој. Затресао се сав од изненадне хладноће, њега уздрмао, и очајио повикао:

— Преклињем те кажи ми искрено, као свом једином другу, зашто си презрео све?

Он се насмеја. Смеј беше тренутан: без гласа, без речи. Очи су му у тренутку засијале, мишићи на образу у тренутку задрхтали.

Загрлио сам га, притиснуо на груди и стао безумно љубити.

— Зар и од мене кријеш? Од мене! Од твог јединог друга! — и грцао у плачу.

Он је то исто радио: он је плакао.

Ватра се лагано гаси. Сенке по зидинама су мање. Из дубине пећине помрчина полако прилази ближе, прождире светлост сваким часом више, и својим ладним и језовитим покровом обмотава нас, сваким часом, јаче.

Друг одједном скочи, ја падох крај њега.

Његове су се очи засијале као два пламена. Он коракну у ватру. Угарци се разлетеше. Пређе преко ње, зграби масу суварака и баци на ватру.

Ватра плану свим својим животом. Пламенови се заљуљаше, задрхташе и појурише необузданом моћи, прштећи и пламтећи, у висине сводова.

— А он — мој стари, добри друг — стајао је са стране, гледао с дрском радошћу у вихор пламенова и презриво се смешио.

— Обасјан јаком светлошћу, с подругљивим изразом и лица и тела, уживао је у обесној игри пламенова.

Подигао сам се и пошао к њему.

Он коракну до саме ватре, и тог тренутка гурну леву руку у сред ватре.

Задрхтао сам и с криком се у скоку створио крај њега. Он ме презриво одгурну.

Рука запишта. Задах изгорелог одела, коже и мяса у трен испуни све.

Понова сам појурио и зграбио га за груди. Он трже руку из црвених пламенова.

Видео сам је, стресао се, покрио очи рукама и заљуљао се. Он ме прихвати, насмеја се и подругљиво рече :

— Али си ти дете! Зашто се плашиш? Ја сам сагорео само тело, и то само један његов део, један мали део — једну руку.

Стресао сам се.

Мој се пријатељ још јаче и слађе насмеја и продужи :

— Не малакши одмах, друже! Тражио си истину зашто све презирем, и, сад ћеш истину чути у свој својој величини и лепоти.

Нисам смео да скинем руке с очију. Он се на то и даље слатко смејао, и пустио да моја глава клоне на његове груди. Миловао ме по образу и благим гласом говорио :

— За истине треба имати живота, мој добри друже, живота! Треба имати снаге! Ти свега тога немаш. Зато ти до сада нисам ни говорио о ономе што си ми тако често тражио. Али сад, чуј! Прибери се!

Освести се! Ово што си видео припрема је, да би издржао оно што ће доћи.

Задах изгорелог мяса плашио ме да ослободим поглед.

Друг ме одведе на старо место и остави. Лагано сам померао руку с очију и гледао шта ради.

Он је бацао дрвеће на ватру. Гомила је расла, а ватра се сваким часом све више разбуктавала. Пламенови су се утркивали к сводовима, и лизали их својим усијаним врховима. Дрвеће је пуцало, а вода у њему шиштала, светлост хватала све веће кругове, а помрчина пред њом бегала.

Друг је стајао крај ватре у жаркој светлости и с погледом који је говорио искреношћу и речитошћу ватре, са осмехом задовољства гледао је у махниту игру ватре.

Кад је ватра достигла врхунац, кад се помрчина изгубила

у самим леденим зидинама, пришао ми лагано и рекао ми с осмехом пуним достојанства :

— Сад чуј истину !

Нисам ништа мислио, јер нисам могао да мислим. Његове велике очи пуне истог часа и презривог и благог осмеха ; његово бледо, испијено лице пуно и бола и мекоте, давало ми снаге да не клонем.

Он је стајао крај ватре, и тих часова тежио да живи животом ватре, која би собом господарила.

— Био сам жељан људи ! — забрујао је његов јасан глас појачан одјеком многобројних пећинских страна.

Није гледао у мене. Причао је све као да је пред собом имао самог себе.

— Хтео сам људе да видим, да их чујем, да их осетим. Слушао сам о њима чудне скаске. И све су ми те скаске убедљиво говориле да су људи виша бића.

Кад сам се својим боговима обратио са жељом да видим бића мени слична, бегови су се благо осмехнули и упитали ме је ли то моја искрена жеља.

Најискренија ! — потврдио сам поуздано. — Јер сматрам за племенито видети и осетити себе у другима.

Да не бих лутао богови су ми на растанку рекли :

— Ићи ћеш најкраћим путем к људима. Не заустављај се ни тренутка, не обраћај пажњу ни на шта. Нека те ништа не плаши. Нека те ништа на њему не задржи. Свом снагом и мишљу иди напред, без обзира на тело. И кад будеш прешао пут, наћи ћеш и видећеш оно што тражиш.

Пошао сам с радосћу на пут, кога су ми богови показали.

Пут је у почетку био широк, чист и раван.

Око пута повијале су се алеје пуне цвећа. Крај цвећа шуморили су зелени зидови миришљавог шибља и дрвећа. У мирису биља купала се цела околина. У чистој и јасној светлости треперило је све.

У колико сам даље ишао пут је постајао све ужи. Цвеће крај пута ређе, шибље кржављије, дрвеће ниже. Светлост све тамнија, ваздух загушљивији.

Ускоро беше цвећа нестало.

На место жбунова пуних миришљавих и сочних биљака ђикало је суво, голо трње, с бодљикама сваког часа све дужим и оштријим. Његове су се црне гране повијале ка путу, сваким часом све више к њему ближиле, и пут чиниле сваким часом све ужи. И убрзо трње се дизало као два јака, чврста непробојна зида.

Зидови су брзо прилазили један другом. У почетку су се

горњим крајевима само додиривали, доцније сасвим састављали. Зидови у почетку неправилног облика почели су се заобљавати, и цео пут доби изглед цеви, која се с дужином сужавала. Свјетлост се у њој с дужином губила, а тама постајала све гушња.

Дуге и оштре бодљике, као челичне игле, са свију страна почеле су ме додиривати.

Стресао сам се од помисли да ме свака таква бодљика може убости.

Мој друг се намршти, сав задрхта, и убрзаним гласом нервозно продужи:

— Бодљике су претиле са свију страна управљене к мени својим танким и шиљастим врховима. Оне су ме својом оштрином подругљиво чикале, а близином пакосно ми се и заједљиво ругале.

Застао сам. Нисам имао ништа при себи до голих руку и оштрих зуба и ноктију. Сетио сам се савета богова, и бесно зграбио обема рукама први три, који је претио оку да га уништи, из корена сам га одломно, рукама га и зубима крхао и скрхану парчад под ноге бацао. Одмах сам полетео за други, најближи другима, и коракнуо чврство напред. Болове које сам тог тренутка осетио и крв коју сам напипао раздражили су ме. Од гњева сам шкргутао, главу спустио, сав се повио, рукама очи притиснуо, и као стрела пустио се кроз отвор.

Стао је.

Један црв, тог тренутка, у неком дрвету, до кога је био пламен допрео пиштао је у самртним мукама. Он се гласно, из дубине душе, и презриво насмеја, и настави истим гласом:

— Жеља да видим бића једнака себи, да видим и осетим људе, није ме напуштала ни тренутка.

Бодље су дохватале одело, парале га, дерале, цепале, кидале. Осетио сам и у телу прве, јаче убоде.

Мој пријатељ поче се трести и грчити, и у том положају гласом који грчевито подрхтава и цепа се оштрином бодља, пискао је:

— Убоди су били оштри и месо дерали. Убоди су обузимали сваким часом све већи део тела. Убоди су били подмукло све бешњи, дубљи и јачи.

Крв је шибала.

Друг ми приђе близу. Видео сам да с муком обуздава самог себе. С очима избуљеним, непокретљивим, из којих продире поглед који за се све прикива, у се све увлачи и тајанственом моћи вуче к себи, са жељом да се дође до његовог извора и осети и види оно што он осветљава; с десном шаком којом је правио левак, и покретима десне руке и угарком леве настављао је брже, чвршћим гласом!

— Отвор све мањи и мањи... Бодље све гушће... Болови већи... глас му се пео, а он ми се час ближио, час удаљивао.

— Болови су били паклени!

Сав задвхта, очи затвори, и кроз стиснуте зубе пусти отегнут језовит крик:

— Паклени!

У дубини пећине та се реч одби, и неколико пута понови истим језовито-отегнутим гласом: паклени...

Пришао ми близу, сасвим близу, и ужасном левом руком објашњавао оно што је говорио:

— Бодље су раздирале и најмањи део мога тела, и најмањи, и кидале га и цепале у парчад и на себи односили све. По трњу је висело и цедило се све...

Главом сам тресао, коштате песнице, без коже, без меса, без крви гурао међу вилице и својим костима своје кости стезао с безумном жељом да болове умањим.

Гледао ме право у очи са згрченим мишићима на образу, и подрхтавајући, гласом који писка и цвили, продужи убрзано:

— И најмањи делић костију, и најмањи делић сржи у костима почео је да пишти од бола. Писак је био дуг, бесконачно дуг, и језовит и тужан као вапај створова за оним што им је најмили и што се никад више не јавља. И сваки је делић мојих костију, и сржи у костима пиштао истим гласом. То су биле безбројне сирене, које су се слиле у бесомучно пискање, циктање, звиждање. И звиждање, као необуздана снага гонило ме свим беснилом своје моћи.

Трка је била бесна.

Нисам више трчао, нисам више јурио, ја сам летео брзином муње која саму себе цепа.

Тама се била претворила у бодље и раздирала ме истим беснилом. Осећао сам костима како се зидови пролаза облажу месом мога тела и глачају костима мог костура.

Мој се друг одједном спусти, пови, згрчи и доби облик лука. Обе руке испружи к моме лицу и мрачно и сасвим тихо поче да говори и гласом, и очима, и рукама и телом и најмањим делићем тела:

— Испруженим рукама тежио сам да дохватим нешто.. нешто.. што нисам видео.. нешто што нисам осећао.. нешто... Пратио сам сваки покрет руке, сваки покрет прстију и хтео да им помогнем. Напрезао сам се свом снагом то да учиним, али нисам знао како. Веза узмеђу мене и прстију била је бесконачно и слаба и тамна. Назирао сам кржаве и раздеране прсте укоченим погледом и тежио њима да управљам зрацима заостале снаге, која се била сакупила у још сачуваним очима.

Пријатељ полеже главом по рукама. Погледа ме очима испуњеним беонама које су се цаклиле као оштрице леда на сунцу и померајући прстима лагано, тајанственим гласом још тише и с прекидима продужи :

— Врхови се мојих прстију почели одједном нагло да губе и да ишчезавају у магличастом и хладном застору, који је уз прсте лагано, језиво и стално мишио ка шаши. По целом телу ширио се исти осећај. Хтео сам да покренем главу, али нисам имао моћи то да учиним.

Прсти су нестали у магличастом застору, с њим се смешали, и за соком оставили бео простор, чије су границе биле црне. Хладан застор све хладнији и гушћи кретао се све брже глави. И у колико је био ближи, у толико ме јаче обузимала нека врста неизмерне угодности и лакоће. У тој самообмани хтео сам да покренем очи, али тада сам први пут осетио како је тај застор с поља тежак, и како махнито притискује. Хтео сам својој немоћи да се наругам. У бескрајној даљини светлуцну бледом и хладном светлошћу мисао да рукама дохватим очи и покренем. На место руку видео сам велику и сиву празнину, која се наднела нада мнош, лагано прилази глави, гута део по део мога тела, прима га у се и ојачана њиме и све гушћа додирује моје очи. У почетку она лагано кроз њих струји. Због ње ништа више не видим. Она ми је заклопила све. И сваким часом јури кроз њих све бешње, и ја све мање осећам; продире све дубље, и ја постајем све лакши.

Пријатељ затресе и телом и главом.

— Трка је била безумна. Ништа више нисам видео, ништа осећао. Па... ипак... ипак... ту реч ипак изговорио је неколико пута у све већим размацима и гласом све лакшим... ипак... ја сам још био ту, на окупу, и имао своје ја. Ха... ха... ја — без вида, без икакве моћи, без снаге, без свести.. али оно је било ту... ту... на окупу, с умртвљеним осећајима, који су се после низа времена будили, јачали и — у једном маху, у једком часу, показала ми свој лик на самом излазу цеви, која ми је сад изгледала и сувише пространа, у великим, сјајним, углачаним плочама.

Друг ми пришао сасвим близу, спустио руке, нагао главу нада мнош, гледао ме подругљиво и тихо рекао :

— Сагледао сам!

Под утиском његових, у тренутку створених, подругљивих очију и његовог подругљивога, у том часу, демонског израза лица, почео сам се и ја подругљиво смејати.

Друг ме зграби за једно раме, и с осмехом и пригушеним гласом повика:

— Слушај!

Окренуо се махнитом брзином око себе и удалио неколико корака. Застао је, гледао ме оним истим малопређашњим погледом, прилазио ми лагано, и с подругљивом радошћу која се читала из сваког његовог покрета, изговарао је лагано, с тактом, сваку реч, сваки слог, мотрећи сваки покрет моје душе:

— Видео сам свој костур. Застао је мало, и тада истим гласом отегнуто поновио:

— Костур.

У тренутку се окренуо око себе, и гласно и слатко насмејао. И сами су зидови од тог смеха задрхтали и насмејали се. А из дубине пећине, као одјек небројених гласова, почео је стизати ледени кикот.

— Јест, јест! Видео сам свој костур! — забрујале су први пут његове речи с пуно бола.

Задрхтао сам и очи склопио.

— Не затварај очи! Гледај! Гледај! — викао је ироничним гласом. — Ти тражиш истину.

Пришао ми, метнуо обе руке на рамена, и почео испрекиданим осмехом убрзано да прича:

— Видео сам лобању без очију. На место очију зјапе две дубоке јаме, обложене костима. Али сам ипак видео. Богови су ми дали моћ да видим истину — праву истину. На место прсију сагледао сам гола ребра, а од срца.. ха.. ха.. чујеш ли! — дрмусао ме и викао. — Чујеш ли! — Ни трага! — Али сам ипак осећао. Богови су ми дали моћ да осетим истину — праву истину.

Одскочио је и отишао к ватри, која се гасила.

Одмах сам спустио руке, и — тргао се, отворио уста да крикнем, сав се тресао и зубима почео да цвокоћем.

Мој се друг беше толико изменио да га нисам могао познати. Лице му се превукло модрим плаветнилом и подсећало на изгорелу руку. Зенице су се цаклиле као жеравице. Зуби бљештали.

Тресао је главом и наставио пригушеним гласом:

— Згрозио сам се самог себе и рукама појурио за главу. Кости су зашкрипеле.

Задрхтао сам сав.

Кости су на то заклопарале.

А-а — испусти мој друг један храпав, загушен крик, замлатару рукама изнад главе и очајно повика:

— То је било страшно. Јурнуо сам као луд из отвора који је водио у поље. Кости ми се почеше љуљати у зглобовима,

шкрипати, и од међусобног додира стварати звукове од којих ми се тресла срж у костима.

Мој добри друг при овим речима испусти још језовитији крик, и појури с уздигнутим рукама у дубину пећине, али брзо застаде, окрете се и једном руком испруженом и управљеном к пећини, другом к мени, повика:

— На излазу — костури.

Коса му се подиже. Очи је упиљио у мене, и гегајући као расклиматан костур, с очима које су изгледале врло велике, и сваког тренутка бивале вече, пригушено настави:

— На излазу безброј костурова. Они виде, они се крећу, они трче, јуре, скачу, вичу, раде као први људи.

— Стао сам.

Друг стаде нагло преда мом, и учини ми се тог тренутка ужасно великим. Видео сам и осетио да он више не господари собом. Глас му изгубио јасност. Речи су се сливале час у буру очаја, час у грмљаву претње, час у потмуо шум запомагања. Његова глава, његови удови, његов и најмањи део тела живео је за себе и радио за себе. Речи нису више слушале покрете, покрети нису слушали речи. У тами која је бивала све гушћа, његови су се покрети сливали са сенкама, и мртвим и колебљивим сенкама давали израз живота.

Подижући и спуштајући руке настави:

— Нисам знао где ћу. Костурови ме угледаше, и у дивљем су се трку многи створили крај мене.

— Још један човек! Још један наш! — запискали су оштрим гласовима, као да су их кости одавали.

За првима су јурили други. Ваздух се напуни шкрипом и клапарање костију, и писком костурова. У трен су ме опколили, зграбили дигли у вис и хтели собом да понесу.

Одупро сам се свом снагом свог костура и пуштао крике ужаса. Њихов се број утростручи. Са свију страна хитале су беле групе и на сунцу бљештале сјајем оклопа негдашњих ратника. Око мене створили су се зидови живих костију. Из све снаге викао сам:

— Костурови, чујте! Ја сам човек!

На то су се они грохотом смејали и у смеху питали ме:

— Зар ми нисмо људи?

Од додира с њиховим костима цептно сам, и свом снагом бесно викао:

— Слушајте костурови! Ја немам очи! Ја не видим!

— Хе.. хе.. он нема очи! Хе.. хе.. он не види! — закикоташе се костурови с једне стране.

— Ху.. ху.. он нема очи! Ху.. ху.. он не види! - допунили су кикот костурови с друге.

Дрхтао сам свим костима. Нисам знао шта да радим, нисам умео да мислим, кад, одједном, преста кикот. Костурови почели су се нагло одмицати: око мене стварати круг, а међу собом широк пут. Најближи путу постројавали су се брзо у редове, и сви су подизали главе и управљали их на једну страну.

У даљини се дизао облак прашине, и ширио и јурио ближе. Са близином костурови су постајали узнемиренији, а они који су долазили све су се јасније распознавали, и њихов се топот све јасније чуо.

Мој друг се у тренутку створи крај мене, подиже руке до висине главе, нагло их рашири, саже се, загледа ми се у очи и рече тупим гласом отегнуто:

— Костури на костурима.

Тада се одједном исправи, муњевито испружи десну руку показу кажипрстом и настави с демонским подсмехом, чисто и звонко, подрхтавајући од безгласног смеха:

— Онај прави јаши неколико њих.

Пријатељ трже руку, ухвати се за косу, згрчи и зацени од смеха.

— Да си га само видео како је изгледао ха.. ха.. Он више није јахао, он је лежао поврх костурова, да би што већи број дохватио. Видео сам како је дуге прсте завукао у празне груди оних који су га носили и стезао их из све снаге, а зубе зарно у вратне пршљенове једнога од најјачих. Са дебелих и кратких костију његовог лица чисао сам страх и зебњу да не паде.

Крај толиких јаких носача дрхтао је.. ха... ха... дрхтао је јаче, и плашио се више но ја крај толиких костурова.

Пријатељ се још за дуго смејао. Гледао сам га и слушао тупо и нејасно, не мислећи ништа, не осећајући ништа. Он беше у мени умртвио сваки осећај. Шта више, тих часова, под утисцима скривене моћи његових израза и његових речи, почео сам да постајем нем саучесник свога друга.

— Зато је он ишао као први, јер га је носио највећи број и под собом дизао највећу прашину. А остали јашили су ко два, ко три — убрзао је пријатељ у тренутку промењеним, намрштеним изгледом и повикао јаче:

— Ретко се видело да костур само костура носи. Шкрипа која је произлазила од трења јахача и оних који су носили јахаче била је тако тужна и пискава и очајна да су и саме честице ваздуха почеле језиво дрхтати. Доњи су се костури с поносом и радосћу церили, вилицама цвекотали, а главе што више напред испружали и у вис дизали да би се што боље

видели. Јахачи су се разликовали од својих поноситих носача једино по чворугама на глави, које су код неких биле мале, глатке и сјајне, код других многобројне и кад-кад тако велике да је мала глава ишчезавала крај њих. Костурови крај пута клањале су се јахачима, приносили руке час глави, час грудима и поздрављали их непрекидним клицањем.

Пријатељ заста гледајући у један пламичак, који је својом жутом бојом целој пећини дао врло непријатан изглед. Али то беше само за тренутак. Он се одмах трже и настави:

— Над свима блесну једна дугуљаста лобања, на искривљеној кичми, и даје један знак рукама, на шта се све умири. Тада ми приђе један од јахача, подиже грдну кошћурину, на чијем једном крају беше велика кугла и рече присебно и сасвим озбиљно:

— Човече, чуј наше речи: теби је дат разум, као вишем бићу, да увек себе поштујеш и цениш. — А ти? — његове се вилице развукоше у сажаљив осмех. — Сматраш за достојно да збијаш шалу са самим собом. Говориш да немаш очи, говориш да не видиш, док сви ми видимо да си и ти као и ми, да имаш и ти очи као и ми, и да видиш као и ми.

Смејао сам се целим костуром и кроз смех подругљиво викао:

— Имам очи! Ја имам очи! — и да би им доказао грозну истину завлачио сам прсте у очне јаме, показивао шупљине и очајно се драо:

— Зар ви не видите да ја немам очију?! Моје су очи остале на путу којим сам до вас дошао. Тамо, на путу!

На то ме говорник погледа презриво, ману руком и с презрењем иронично заврши:

— Сирома! Он самог себе исмејава! Хе.. хе.. он нема очи! Хе.. хе.. он не види!

Остали јахачи поновили су то исто. Костурови који су до тог тренутка мирно и пажљиво саслушали све, са последњим кикотом последњег јахача засмејаше се пискавим малопређашним смехом с једне стране, а допунише га њихови другови с друге. И сви су у истом часу подигли руке у вис, управили их на мене и коракнули ближе. Уздрхтао сам и заванио из све снаге:

— Стишајте се костурови! Стршите се! Чујте ме! Ја не припадам вама! Ја немам срца — испупчио сам при тим речима ребра, рухе завукао у грудни кош и прстима лунарао по костима груди и бесно се драо:

— Видите ли ја немам срца! Ја немам осећаја! Немам! Моје је срце остало на путу којим сам до вас дошао.

За тренутак беше тишина. Тада изађе други јахач, с ужасно

великом главом, и још већом чворугом на глави: С пљоснатим челом и дугим искривљеним костима. Приђе ми сасвим близу, премери ме и достојанствено поче:

— Човече, чуј наше речи: теби је дато срце, као вишем бићу, да можеш увек осећати оно што је лепо, племенито и узвишено. Теби је дато срце да би могао осетити и највећу дубину највећег бола. А ти! Говориш да немаш срца, говориш да не осећаш, док сви ми видимо да си и ти човск као и ми.

— Али ја немам срца! — дрекнух очајно. — Ја немам срца! — и песницама лупао сам по костима груди, које су одјекивале јасно и шупљо.

Мене више нико није слушао. Говорник ману обема рукама презриво и с гнушањем рече:

— Сирома! Он се самом себи руга! Хе.. хе.. он нема срца! Хе.. хе.. он нема осећаја.

То исто поновили су и остали јахачи. Костурови се хладно и с подсмехом закикоташе с обеју страна, зграбише ме и собом понесоше с необуздатим узвицима:

— И ти си човек! И ти си наш!

У пећини ватра се угасила. Окрајци сирових дрва пуше се, вода из њих шишти, а многи црви грче се и циче. Жар се прелива сваким тренутком сиво-тамнијим сјајем и превлачи дебљим слојем пепела. Помрчина избија из свију кутака, шири се, збијено иде све ближе, и сваким часом гута више.

Мој друг у полутами, с покретима тела које нисам умео да схватим, смеје се из свег гласа, смехом тако хладним и мрачним да је помрчина од смеха све хладнија и тежа. Одједи смеха губе се у дубини пећине, и одмах се враћају прожети леденом језом, и коче све до чега допиру.

Као жива сен наднесе се одједном мој друг нада мном и закикота из све снаге. Скочио сам и испружио к њему руке. Он потрча с кикотом у дубину пећине, окрете се и повика гласом који је дубоко продирао у пукотине стена и цепао их својим дрхтањем још дубље:

— Куд год сам погледао видео сам само голе живе кости. Јуримо без застоја, без одмора, бесно и дан и ноћ, преко пустиг безграничног поља. Ветар нас шиба, бије у костуре, цепа се о кости и очајно пишти и цвили. Ха.. ха.. ни сенке нам нису биле целе.

С отегнутим и уздрхталним кикотом, чију је моћ могуће само осетити, ишчезе. Његов смех у колико се више губи у дубину земље, у толико се јаче увлачи у зидине, у таму, у шиштање воде, у цвилење црва, у ваздух, упија у све, при-

влачи к себи све, и вуче за собом све, журећи натраг, своје извору.

Обузет тим лудачким, свесилним смехом, који ми је укочио сваку мисао, сваки осећај, вођен њиме, бесвесно полазим за другом.

Са свију страна појавише се голе руке костију и спречише ми пут. За рукама се појавише и цели костури. Њихов је круг бивао све гушћи и ближи к мени.

У једном маху, једном муњевитом тренутку обасја целу пећину јака светлост. У светлости видео сам јасно само костуре како се зловно и пакосно цере, с испруженим рукама приступају ближе, вилицама цвокоћу, целим телом дрхте.

А одмах за тим, у тренутку, покри све тешка, густа тама. Кроз њу се ништа више није видело, у њој се више ништа није осећало.

Невесињски

ГЕЛЕ И ЊЕГОВ ШАРАЦ

(2)

III

— Па шта би даље?... користих се ја том згодом и поту-теках Гела да продужи причу.

— Шта би? Шта ће бит'?... одмахну зановетало главом и пухну на нос, баш као бак кад нагази на змијску логу; а два грдна му млаза густог дуванског дима посукијаше из широких и руњатих ноздрва, док му огњени и разбуктани врх од цигара час-по освјетљаваше ту у полумраку гараво и дугуљасто-ћошкасто лице, — тако да му глава у овај мах веома подсјећаше на какав запаљени пароброд који се ноћу за вријеме грдне буре на непознате спрудове и подводно стијење насукао.

— Било ј' оно што је било,... настави послије мале одушке,... и оно што сва бутум Босна и Херцеговина и Црна Гора зна. Колико је у години дана, толико сам на моме Шарину однио мегдана. Боја није било од Бара па до Коњичке Ћуприје у који нијесам био; а ће гођ сам био, није се могло разминут', да сва остала војска полу душманске хордије а ја сам ону другу полу не потаманим. Што не доспијем ја јал' из пушке убит' јали са-

бљом сасјећ', то Шарац ногама погази јали чифтетима побије. На таличнијега се друга никад у свом вијеку нијесам намјер'о, а до бољег добра од Косова ни прије Косова један Србин није долазио од мене. И, један ви бог и једна ви божја вјера, да мог истога Шарина и његове сретне звијезде међ' очима није било, и данас би турска чизма судила у Херцеговини!...

— Охохо!... прихватих ја. — Па то је међер тог твога Шарца, још прије но је Швабо дошао, требало сјекиром у главу а тебе на вјешала. Јер, како ми изгледа по твојој причи, вас два сте нам и довели ову нову и гору од прве несрећу на врат...

Геле се мало нађе у незгоди. Промешкољи се, почеша изнад кукова, искревељи шију, и, жмиркајући, окрену разговор на другу страну:

— Елем, што ви причам, бисмо се богме и класмо с Турцима од дана за дан три године дана. И, вјерајбог, јачи ми но они. Ишћерасмо их чак у Шам и Медину; ама нам се не даде. Но зар косовско ли проклетство, наша ли несрећа, шта ли, тек, мјесто султана у црвеном ћурку, ми дочекасмо ћесара, да нам господари под црнијем шкрљаком и жежевијем рукавицама.

— Кад с оно наши предаваше под Требињем џенералу Јовановићу, предадох се, валај, и ја. Да шта ћу? И ост'о ти бијак сирак без иђ' иког свога. Све што сам им'о старо и нејако од чељади, остало ми под земљом у Крњој Јели; брат ми погинуо, стричеви се раселили; а од толике сермије, што смо прећерали у збјег — у Црну Гору, не повратих, валај, ни хромице. Све пропаде и оста.е да га моје очи никад не виде; па нешто разнијеше гаврани и звјерад и без опијела, а нешто људи и црви и с опијелом и без опијела. Све што ми претече и што могах својијем назват', бијаше — Шарац, жив и здрав и чио, к'о вила нагоркиња.

Побратимковићу си мој! Пошто ти се, богме, врати на јудо-постојбину и пани свак на своје огорелиште, ја ти богами хукни а прекрсти се и бога спомени, опљуни дланове, па за цапуницу; припани и искрчи закоровљене пустоловине и трњаке, па наси' јечам и суражицу. А бог даде берићет, те роди и прероди — к'о-но ти из крваве земље и месом и гризином коњском и јуначком нагнојеније' а прележалије' ледина. Што ми могаше бит' доста, оставим за себе; а претек жита продам, те поправим кућу себи и ојату Шарцу. У толико дође заповијед од цара, да се пишу пандури и бирају сердари. Те ти богами ја у пандуре. Да што ћу? Самац, а, валај, највише ми бијаше поради Шарца: да ми не излежава и не труне онако.

Пандуровах двије године. Имах плату од цара, сабљу, оружје, ћенсију и салтанет, и влас' све за све; а Шарац по три оке јечма

на дан и вас тимар и хорму што његовом образу доликује. Богами, па ми бијаше лијепо; и, да видиш, болан, оно зар спрва, па, што-но кажу: ново сито високо виси,... те и нама, до душе, не бијаше ружно с почетка. Е, ама га Турцима изађе на нос, валај, све, да је макар који мајку још бебом за сису ујео. Ема, брате, пусто, све за све, нико ти веселога цика немаше; све погинуло и потавњело к'о покопано. К'о кад ти је туђа вјера на врату а гребени закон под грлом, и поред толике крви што смо ј' узалуд пролили. Па, валај, и ја. Да ме хоћаше та' нови дошло свег у злато оковат' а медом залит', не могах му никаква добра пожељет', више но кртица јежу који јој с' у кућу увалио.

Једног ти се јутра дигнем, обучем се, па ходем у коњушницу да отимарим Шарина. Кад да видиш чуда: он стао, наћулио уши баш к'о маказе, па само што хрже, а предњијем ногама стао па копа земљу и разбацује плоче око себе. Ха ме виђе, њисну, па ми наслони главу на рамена; а ногама задро, па једнако копка калдрму преда се. А-а, виђех одма' шта је. Јер то му сѹтука бијаше: ха б' оназио ја наслутио да ће бит' крви и ограшја же-ма-ђе.

Хајд', ништа за то, отимарим ти га некако, изведем, па појашем, и упутим се Касаби. Кад бих у Плужине, кад хабер из Улога: богме уст'о Перо и побунио Борчане, ишћер'о цандаре и одметнуо се од цара!

Узбуну се Херцеговина, 'ваљетно име божије; уста мало и велико а диже се кука и мотика. Погореше села, задимише планине, одјекнуше брда, затутњеше топови, запали се земља, проли се крв — од дана до дана, за годину дана. Бисмо се богме са Швабом — а јадно ти отприје са Турчином! Па не знаш ко му је жешће за очи чаплајис'о: јали крс' јали ибрик. Бисмо се и бисмо, и, валај, у мало и не добисмо. Али и јопета, брате, достиже нас она наша стара проклетиња: и Швабо остаде ће се и закон'о, а ми ти незрелице бјеж' па у Црну Гору.

— Скркла т.ј се у Ни'шић сва бећарија и назлобрзовићи из све Херцеговине, а пред нама трин'ес' сердара од трин'ес' котара Херцеговачкије? И ја сам ти ту, и мој вилени Шарац са мном.

— И још?!

— И још, јадан. Да како? Богме, оно стајасмо тако ту за по године; а сва Јевропа убечила у нас очи, и, ко што ради, салте што пише и доставља о нама и Херцеговини. А ми — к'о луди ми — и јопета не вјерујемо својијем очима, но сваки час очекујемо, кад ће нас зазват' господар и рећ': хај'те поново уз Дугу, а ево в' и моји Црногорци, па ко што макне!

И сваки ти га дан чекамо, да дође с Цетиња међу нас. Чекај, чекај, и нишчеасмо. Богме, на сами Спасов дан, запуцаше топови с града и пуче хабер : дође господар. А узиграло срце у мени, једина руко божија, баш к'о миш под решетом : да га виђу, к'о кад га никад прије не бијох глед'о. А, по ђаволу, се не десио у варош кад је дош'о, но отиш'о бијох с дружином ено чак у Растоке, да се купам ; па, док с' обуци и стигни и док што би, господар вет и дош'о и свијет га дочек'о и приступ'о му ко је гођ стио, и богме вет и прош'о и уљег'о у палац, да отпочине.

Сјутра-дан ти ја, по старом хадету, подраним, наредим се, отимарим Шарца, па изјашем у поље, ено чак пр'о Рудога Поља па испод Жировнице низ Грачаницу, па савијем Кличеву. Кад бих испод Стравевине, гиликнем Шарина па наћерам низ коловоз, а јадан брата, јадан ти икакав турски ја черкески ја козачки серхатлија! Салте видиш, како ми се пусник клупча и у колаче скаче, па ђа се ђилита к'о гуја, ђа лети к'о змај огњевити, а ђа мете к'о вијарац на прашњивој ђади. Наћерала сила на бијесу, па само што тутњи земља, суче магла од прашине, а кроза њу шиба камење и варнице испод копита, к'о муње небесне.

Кад бих испод Чађавице, сретох чо'јека, ђе јаше на бијелу хату ; и, чим ме спази, а он се скрајну с пута и учини ми мјеста да проћерам. А Шарац, чим би поред њега, стаде ; стаде, валај, к'о укопан. Удри, не удри — неће да шене, је ли бога жива. За чудо ми шта је, прохесапих да му се није заб'о какав чапур у ногу, па се скидох те разгледах — ништа. Јопе узјох, ошинух га, ама он ни да макне.

А они чо'јек једнако стоји и посматра, па се по мало осмејкује. Мени би криво, па га престригох испод ока. И тек тада га виђех како треба. Крупан, дебео, просјед, вас у злату и у срми, без биљега, пробријане браде и с два ливора у кубурлуцима.

— „Добро јутро, *пипе!*“ назвах му, а и мишљах да је некакав од тије' цетињскије' свјештеника, па сад дош'о с господарем заједно. — „Да немаш кресат' ?“ — „Добра ти срећа !“ прифати м' он, па ми пружи једну кутију фурмина. Ја савих уждих, па му вратих фурмине и пружих кутију с дуваном да савије. Он узе фурмине, а дувана не шће ; но извади готове цигаре и запали један. И не мило ми, што ми све нешто мјерка Шарца а мене по-ћегда погледа испод очи. — „Оклен си ти, чоче ?“ запитаће м' одједном. — „Ја усташ из Невесиња, ... а што?... рекох ја. — „Ништа ружно, ваистину ; но ми је мило жнат'. А како ти ј' име, 'о'ли ми казат' ? Ја млим, ђ се нј нај-

једит' што те питам..." додаде црногорски „поп“. — „Ко пита не залази..." отповратих му ја: „а и што, које јаде, да се иједим? Види се, ђ си *прави* „поп“, чим за све распитујеш; па ми се чини ђ би стио да м' о'ђе насред пута и исповиједаш. Ама, свакако, кад ти је мило знат', и казаћу ти се — ђе сам био нијесам се криво: ја сам бијесни Тома Геле сасред Херцеговине, ако си га чуо“. — „А ја млим, ђ је то твој хат..." настави он. — „Мој и божи..." одговорих ја. — „Валај добар коњ. А би ли га прода', би ли?“ — „Не за сву Црну Гору и поврху круну цара Петровића..." прихватих ја; и оно ми некуд ходе уз нос што ме тако пита, па гиликнух Шарца бачрачлијом и проћерах напријед.

По срећи мојој, тог истог дана сиш'о барјактар Канкараш из Голије на пазар у Никшић — а то ми бијаше добар пријатељ; и ја се ш њим нађи и подај му Шарца на аманет: „На, брате! Води га и одјаши до у Голију; па га пушти с твојијем коњима на траву по Црноврху, неће ли се поправит'; ђ му ја о'ђе немам шта дават' — ни зоби, ни сијена, ни никакве савари, к'о што је научио, — к'о кад је мени у усташком џепу пусто па богме и њему у усташкој зобници и јаслима“. И он га, валај, при'вати, ријеч не учиње. Таман, богами, ја испратио њега и њега до Дукла па се вратио у пјаци, кад ето ти ми једног перјаника: „Хајде, вели, зове те господар!“

Анатема те, ђаволе, окле господар зна за ме! кртим се ја десном и лијевом, и све ми за чудо: порад' шта ме то зове. Жив сам т' умро, к'о није ни ласно то кад те један, да је кабил, цар зове преда се. Његова ријеч, и то само једна једина — па твоја глава с рамена фјик, ко да је никад ни им'о нијеси.

Те ти ја с перјаником, те пред палац. Кад тамо: гомила свијета у округ, све гологлаво, а у средини на један пјачун сјело њих десетак оније' баљаша све у злату и свили и кадифи; и, ко ти је међу њима у stole сребрне, они исти „поп“, што га ја то јутро бијех срио под Чађавицом. А више њега стао један перјаник, па му држи разапету лумбрелу више главе. А-а, чим га, валај, виђех, та' час м' уледи нешто у ожичицу а пода мном заклецаше кољена. — „Које је господар?“ запитах перјаника шапатам. — „Ен' оно“ рече м' он и показа прстом на „попа“. Мени зацвокоташе вилице: шта ће сад бит'? И хебеди хебедитог ми вијека тежег сата није додило — ни у боју ни у тавници, ни у ватри, ни у води, ни ниђе.

Перјаник ме прија, а господар погледа на ме, осмјехну се, и махну ми штапом. Мени мало лакну, па се залећех те му приступих. Он онда стаде причат' тевабији и народу, како ме срио јутрос и сваку длаку; а све да попуца од смија; па

с' окрену мени, и зађе: „А-да, заного, отка' сам наста', није ми за је оног хата тако срце пријенуло, ка' јутрос за онога твога. И воли' бих га, но сву ерђелу цара турскога. Но ће ти је сад? И хајде, доведи га, е' љу га виђет' још једном!“ — „Господару, Бог да те живи!... зађох ја, па му поново прилећех руци: ... Знаш шта је мука и невоља, па ме наћераше те се данас раставих ш њим за навијек!“ А у себи мислим: ма хајде нећеш, вјерајбог, што си наумио, па ако ћеш бит' и господар! — „Како то, чоче?“ зачуди с' он. — „Богме ево како, објасних му ја: ... нестало ми у ћеси дувана, у тору хајвана, над главом крова и свога дома, у срцу смире, у котлу захире, а у тобоцу аспре, и ништа ми не остало до голе кости и чапре. Па, да ми је ћаћа а не коњ, зажмурих и прегорех га, и ту прије мјесец дана продадох га једном бегу Прекотарцу за стотину талијера у тврдо. А он, по ђаволу, баш данас дође и донесе паре, па узе хата и одја' на њему пр'о Крићова — да ниједног ни другог може-бит' никад више ни моје ни твоје очи не виде“.

Он набра мрње на обрве, па се загледа у земљу преда се; а напућио се, боже једини, к'о напувата мјешина. Па би готов, па се диже; махну руком, да се свијет разилази; па одјури у палац, а ни с ким ни ријечи. А ови наши послјије скочише на ме, да м' у топ баце: што наљути господара?! Не прођоше ни два дни иза тог, а слеглоше се три баталеона у град, те ти све што би херцеговачкога бећера — нас триста — окупише, повезаше, па зајмише преда се уз Дугу, и предадоше Швабу на Крстац. Казаше, да је то због „полутике“; ама, на мој конат, нико нам тијем путовима не би седео до мога — Шарина.

(Свршиће се)

Ксавер Мешко

У ТИХИМ ВЕЧЕРИМА

Ја волим тихе и мирне вечери. Тамне и бурне вечери волим за тренутак, и после их мрзим и плашим их се. Њих моја душа прислуша за часак, задрхти и ја бегам од њих, јер у њима нема за лепе мисли ни времена ни простора,

Слађе су вечери са меким миром и сањивом меланхолијом, вечери кад се дан срдечно и спокојно са нама прашта; вечери у којима анђелчићи отварају на небесном своду сјајне очице и задовољно гледају на земаљске низине, разбијајући по који тамни облачак и отварајући про- страни видик по азурном свемиру... Над селом плови мир, мир испуњава домове, поља, шуме и долине, и целокупна, широка природа утонула је у дубок сањив мир.

У таквим мирним и тихим часовима, кад се све заћути, волео бих, да останем вечито. Ја онда зидам куле у ваздуху и маштам о срећи земаљској. Пред мојим очима укаже се сав мој живот као широка, непрегледна равна; предамном оживи моја мртва и сахрањена младост, буде се успомене и сећања из прошлости, на тешке преживеле дане и овако тихе и мирне вечери, а са овким мирним и тихим вичерима су често пута у вези крупни одломци нашег живота.

Вечерас је тако исто тихо и мирно вече. У мојој души буде се разне, некадашње прохујане тихе вечери — читав низ, из најмлађије младости, па до данас. Сад сам у туђини. Сећам се свега, и где, како живо и како јасно ми васкрсавају успомене, за које сам мислио, да сам давно заборавио. Осећам, како су јасно исписане у души, и како се никад не могу избрисати.

* * *

Колико је година од тада.*) Било је тихо вече, и доцкан у ноћ, кад сам се пробудио. У соби је било светло, управо као дан. Пун месец просипао је кроз незастрте прозоре своју светлост по свима кутовима. Учинило ми се у први мах, као да осећам и неку топлоту од те светлости. Кроз прозор над столом шибао је један млаз светлости управо на горњи део моје постеље. Тек, више моје главе седео је неко.

Тихо и опрезно дигао сам се и загледао у лице жене, којој се на лицу огледао тежак умор. Наслоњела на руке спавала је.

То је била моја мати. Како је се изменила сирота, од кад сам болестан. Лице јој је било бледо и измучено, брада заоштрена, а према месечин виделе су се јасне дубоке боре на њеном челу, којих раније није било.

Наслоњен на руку, дуго сам је гледао. Уздржавао сам и дисање, да је не пробудим и уплашим, а у души ми је нешто говорило: Твоја болест изобразила је на челу материном боре, у тузи и страху, да те не изгуби она је пре времена остарила — —.

И онда сам се почео сећати своје болести. Трудио сам се да обновим све слике, и осећања, и свега док је она трајала. Колико је дугих и тешких ноћи моја јадна мајчица пробденисала над мојом постељом. Сећам се, да сам пао у постељу, једнога дана по подне. Идуће ноћи био сам сав у ватри. Сећам се, да сам молио мајчицу, да ме носи некуд, не знам ни сам куда. Даље шта је било не знам.

И сад, ове тихе звездане јасне ноћи опет сам се пробудио. У глави сам осећао нешто тешко, а у ушима ми је зујало. Очи су ми биле заморене.

и цело тело ме је болело, као да сам пао са врло велике висине и угрувао се.

Видео сам јасно, да сам био на прагу између живота и смрти. И ове вечери засијао ми је нов дан живота.

И први лик, што сам угледао, при повратку у живот, био је мој најдражији лик. И ја видим јасно, како ми говори о вечерима и ноћима, које је преживела бденишући надамном; колико је тешких и болних уздаха пустила у тим ноћима; колико је молитава прошаптала Богу за мене и моје оздрављење; колико су суза пролиле њене очи, те очи, које су се заморене склопиле сад, кад сам ја отворио своје.

Тихо сам наслонио главу на њену руку, пољубио сам је жарко а из моји очију капале су сузе љубави и захвалности, на те сухе руке.

— Мамице!..

— Тргула је се, крикнула, и опет се срушила на под. Њене руке су обиснуле око мога врата. Своје лице зарила је у моје и зајецала. Плакала је: То су биле сузе радости, љубави и захвалности Богу.

Около нас је дрхтала тиха и мирна вечери... тешко је заборавити такве вечери, и оне нам тако често оживљавају у души нашој.

* * *

Сваки сто година отвара се у тихом вечеру чудновати цвет алој; сваких сто година појави се у тихим вечерима сакривени лепи феникс; сваких сто година човек изненадно нађе по једног пријатеља. Није суђено свакоме, да види алој. Колико их је, који су видели феникса. Кад величанствено прне небу и сунцу. Најмање их је, који нађу искрена пријатеља.

Имао сам једнога уживоту.

У овако тихим вечерима откривала је она предамном своју лепу и чисту душу. Њене речи рониле су се као бисер, проникнуте великим идејама и одарене светлим идеалима.

Често пута. Кад је се у оваким вечерима враћала заморена са посла ми смо ишли заједно, и она је маштала о срећнијим данима и слатко, будућности. Она је зидала сјајну ограду и у речима пола изговореним, и пола прећутаним, она је сањала најлепше снове. Онда смо ми осећали неку гигантску снагу у себи, и чинило нам се, да је то, што очекујемо њу пред нама, још мало, па да се оствари.

И наше су душе дрхтале немирно и топло у тим срећним тренуцима. По кад-кад шетали смо вечером у пољу. На земљу је се спуштао мрак, као ситан црни прах из ваздуха. Пред нама је лежао град, као огроман див, који се спрема на отпочинак.

Поље је било росно, и за нама је се по росној трави указивао јасан траг. Био је мај. Све младо, све зелено било је око нас, и одисао је пун живот са њива, ливада, шума, са свију страна.

Ми смо ишли полако. Она је час по час погледала у околне њиве и ливаде, као да некога тражи.

„Са свих страна живот, а за мном полако корача смрт.“ изговорила је изненада и некако чудно, да ме је чисто пресекла.

Опет се предајеш песимизму? Зашто?

Она се болно насмеша.

— Песимизам и оптимизам, и идеализам и реализам и све друго, то су за мене појимови без конкретности и реалности. Све, о чему сам идеалисала и сањала пре годину дана, пре пола године, пре једног месеца, нема више за мене никакве вредности. Од свега онога, што сам некада сањала, од целокупне те зграде мојих алузија видим само темељ, који ће се за мало срушити. Све је за мене само обмана и истина је само смрт.

Ућутао сам, јер сам осетио, да би сваки мој разлог био излишан. Она је ћутала и осећала само то да јој се приближује смрт.

Застала је и погледала у небо. Како је дивно, како је величанствено! Да ал се сећаш младог кнеза Андреје Балканског из „Рата и Мира“, кад лежи рањен на бојном пољу? Високо над њим пукло небо, и на њему плива један облак, Андреја гледа у то небо, а не осећајући болове рана, он се присећа, да никад до тада није видео тако небо и такав облак. Гледа и чуди се, и све му се чини тако величанствено, и као да се у томе небу огледа сва његова туга, љубав, велики Наполеон, војска, сав свет и цео живот.....

— Да, човек често заборавља на све то, и тако мало мисли на смрт, а, док се окрене иза себе, види њене стопе и њен хладни дах осећа са свих страна.

Погледао сам и сам унаоколо, и учинило ми се, да заиста смрт ступа за нама, приправио, да размахне косом а у души ми је било тако тамно.

„Да, видим је. У себи, око себе, свуда... Треба бити спреман...“

Нешто велико и скривено звонило је у тим речима, да ми је дошло, да скинем шешир, и дубоко се поклоним пред том тајном, која је около нас, и која је наслућивала нешто што ће доћи,... што мора доћи...

* * *

Једном на неком путовању погреших пут. Сунце је се клонило заходу, а ја сам ишао сам самцит по непознатом путу.

Уоколо било је све мирно. Надамном се простирало сиво небо, чисто провидно и лазурно. Нигде једног облачка, а за мало, па би се указала по која нејасна звезда. Около месеца видео је се један велики круг, провидан, магличаст... а месец је сипао хладну уморну светлост.

Свуда око мене било је путо. Нигде куће, нигде дрвета, а далеко на видуку, црнило је се нешто као таман руб младе шуме. По непознатом путу, ја сам ступао напред. Осећао сам у души нешто тешко, и што сам ишао даље, тај је се бол појачавао. Чинило ми се, да је цео тај крај мртав и проклет, да идем по неком гробљу. У тамној ноћи подижу

се хумке, и на њима крстови — а кад им се приближим, они бегају предамном као проклети кајин...

И у сред те тихе ноћи и пустога непрегледног гробља, осетио сам с болом у души, да је и мој живот исто тако жалосна пустиња. Све је тако мртво у том животу. Сви моји идеали сахрањени су у дубок гроб, а олтар своје душе раздерао сам и скидао у хиљаду комадића....

Тежак бол притискао је душу моју, као да се на њу спустио Архангел Михаило, да се одмори.

И у овом тихом мртвом вечеру ја сам стао сред пуне равни, и из дубине душе своје ја сам заплакао болно за изгубљеним циљем, за изгубљеним путем правом циљу.

Такве се вечери лако не заборављају и оне остају вечито у души нашој.

* * *

Сећам се још једне тихе вечери.

Била је тиха и мирна ноћ. У соби је било пуно људи, који су опрезно и на прстима ступали и шапутали кад говоре. На сточићу крај постеље горела је свећа. Човек са измученим лицем, лежећи на постељи управно је свој поглед на икону.

Он је само гледао у распеће, а у друго ништа, ни у кога.

У души својој он је прелазно свој тешки пут и прелиставао књигу живота. Сећао се разних вечери и успомене су се низале једна за другом а пред њом је се отворао видик једног новог дана... новог живота... кад све престаје : и болови и радост... све... све... све...

Са словеначког
М. М. Петровић.

Ннут Хамсун

Г Л А Д

РОМАН

Четврти део.

(17)

Устадох и пођох к вратима, не обраћајући пажњу на помамни знак газдин да се иде лагано. Са чврстом и непоколебљивом одлуком изиђох из предсобља, попех се уза степенице на други спрат и уђох и своју стару собу. Та крманоша није било, шта ми је сметало да поседим овде који тренутак? Нећу дирати његове ствари, чак се нећу користити ни његовим столом, него ћу се наместити на столицу код врата и бићу срећан. Брзо развијам хартије на колена.

Неколико минута све је ишло како ваља. У мојој глави, један за другим, ницали су потпуно готови одговори, ја сам писао, непрекидно. Исписујем једну страну за другом, јурим напред на врат на нос, тихо узвикујем, усхићавајући се својим добрим расположењем, и готово се заносим. Једини звук, који чујем у том тренутку, јесте мој рођени радосни усклик. И пада ми на ум врло срећна мисао о црквеноме звону, чији звук треба да одјекне на извесноме месту у мојој драми. Све је ишло дивно.

Тада чујем кораке на степеницама. Ја дршћем и готово сам ван себе, с начуљеним слухом, бојажљив, пажљив, пун страха према свему, и, узбуђен глађу, ја нервозно ослушкујем, држећи у руци писаљку. Више не могу написати ни речи. Врата се отварају; улазе муж и жена из доње собе.

Не стигох ни да замолим за опроштај за ово што сам учинио, кад газдарица стаде викати као луда:

— Госпoде Боже, он опет седи овде!

— Опростите! — рекох ја — и хтедох рећи више, али ми не испаде за руком.

Газдарица отвори врата широм и викну.

— Ако се не торњате напоље, тако ми Бога послаћу по полицију. Устадох.

— Хтео сам само да се опростим с вама, — промрмљах ја: — па сам морао чекати. Ништа нисам дарнуо, седео сам овде на столици...

— Није несреће, — рече крманoш. — Каква несрећа? Оставите га!

Када сиђох низа степенице, одједном ме обузе беснило на дебелу, распаљену жену, која је ишла за мном у стопу да би ме што пре испратила, и један тренутак стојао сам непомично, с пуним устима најгорих проски, готов да јој их бацитим у лице. Али се благовремено освестих и оћутах, оћутах просто из захвалности према томе непознатоме човеку, који је ишао за њом и могао ме чути. Газдарица ме је стално пратила и непрестано ме грдила, док је мој гнев придлазио са свакиm кораком.

Изиђосмо на двориште, ја иђах врло лагано, још једнакo премишљајући да ли да сачекам газдарицу. У том тренутку ја бејах сав обузет беснилом и помишљах о најгорем крвоплолићу, о ударцу, који би је на место оборио, о ударцу ногом у трбух. На капији крај мене пролази служитељ, он ме поздравља, али ја не одговарам; он се обраћа једној дами иза мене, и ја чујем како он пита за мене; али се не осврћем.

На два корака од капије служитељ ме стиже, опет ме поздравља и зауставља ме. Он ми предаје једно писмо. Брзо и преко воље отварам га, и из завоја испада десет круна, али нема никаквога писма, ни речи.

Ја гледам у човека и питам:

— Каква је ово шала? од кога је писмо?

— Ја, управо, не знам, — одговара он: — некаква дама дала ми га. Стојао сам. Служитељ оде. Тад ја банкноту мећем опет у завој,

згужвам све то, враћам се и прилазим газдарици, која још гледа за мном из капије, и бацам јој хартију у лице. Ништа не рекох, не пустих ни гласа, само опазих да, пошто ја одох, она разви згужвану хартију...

Хе, то се зове понашање! Ништа не рећи, не разговарати са љубретом, већ врло мирно згужвати једну крупну новчаницу и бацити је у лице својим гониоцима. То се зове понашати се достојанствено! Тако њима, животињама, и треба!...

Када изиђох на угао железничке станице и улице Томтегаде, цела се улица наједанпут стаде окретати пред мојим очима, у глави ми је лебдео неки празан шум, и ја падох на зид. Нисам се могао помаћи даље, нисам се могао чак ни исправити из свога нагнутога положаја, како се стровалих на зид, тако и остадох, осећајући да почињем губити свест. Наступ изнемоглости само је удвајао мој безумни гнев, подизао сам ногу и лупао о тротоар. Чинио сам и много друго да бих се прибрао, стезао зубе, мрштио се, очајно превртао очима, и то поче помагати. Мисао ми поста ведрија, разумедох да сам близу пропасти. Исправих руке и одбих се од зида; улица је, као и малопре, играла око мене. Стадох јецати од беснила, из све снаге борах се са својом несрећом и храбро стојах на једном месту, само да не бих пао; нисам хтео падати, хтео сам умрети, стојећи. Једна кола прођоше. Ја видим да је у колима кромпир, али од беснила, од тврдоглавства долази ми мисао да то није кромпир, него главице купуса, и ја се озлојеђено кунем да је то — купус. Добро сам чуо што сам сам говорио, и нисам престајао свесно се богмити за ту лаж, само да бих добио смешно задовољење да се лажно заклињем. Опијих се тим беспримерним успехом, дигох три прста увис и дрхтавим уснама се заклињих да је тамо био купус.

Време је пролазило. Ја се скотрљах на један ступањ од степеница и обрисах зној са чела и с врата, удишући ваздух и нагонећи себе на мир. Сунце се спустило, дан се клонио вечеру. Поново стадох размишљати о својем положају; срамна глад ме је мучила, а кроз неколико часова опет ће настати ноћ; неопходно је било измислити ма што, док је још било времена. Моје мисли се почеше опет окретати око намештених соба, одакле су ме истерали; никако нисам хтео враћати се тамо, али ипак нисам могао да престанем мислити о томе. У суштини, жена је потпуно имала право, избацивши ме. Како сам могао очекивати да ће ми давати уточишта, кад нисам платио кирију? Осим тога она ми је, с времена на време, давала да једем; чак и синоћ, када сам је ражљутио, она ми је понудила два хлеба с маслом, — понудила их је по својој доброты, знајући да ја трпим оскудицу у њима. Дакле ја се нисам могао на њу пожалити, и, седећи на степеницама, ја је у души стадох молити да ми опрости за моје понашање. Нарочито сам се горко кајао што сам се на крају крајева показао незахвалним и бацио јој хартију у лице...

Десет круна! Ја звизнух. Од кога ли је било писмо које је донео служитељ? Тек у том тренутку ја потпуно јасно помислих о томе и

одједном се досетих у чему је била ствар. Најежих се од бола и стида промуклим гласом неколико пута прошаптах: „Илајали“, и климнух главом. Зар нисам ја сам, још синоћ, одлучио да гордо прођем мимо њу, ако је сретнем, и да покажем најдубљу равнодушност према њој? И у место тога, ја сам само побудио у њој сажаљење и измамио од ње лепту милосрђа. Не, не, не, моме понижењу није било краја! Чак и у њеним очима ја нисам могао остати солидан човек; ја сам тонуо, тонуо свуда, кудгод бих ишао, тонуо до колена, до појаса, огрезао у сраму и већ више нисам био кадар да устанем никада! То је била граница! Узети десет круна, као милостињу, и не имати могућности бацити их назад тајанственом дародавцу, дочепати новац обема рукама, кад их пружају, и спустити их себи у џеп, користити се њиме за исплату стана, не обзирајући се на своју најдубљу одвратност!...

Зар не могу како било да добијем тих десет круна натраг? Бескорисно је било ићи газдарици и тражити повраћај новчанице; мора се наћи други излаз, треба само да размислим, треба само да се приберем и размислим. Бога ми, ту је мало било мислити обичним током мисли, па добити тих десет круна, требало је да мислим свим својим човечанским бићем. И ја се узех јаче мислити.

Могло је бити већ око четири сахата, и кроз два сахата могао бих, можда, отићи управнику позоришта, ако моја драма буде готова. Вадим рукопис и хоћу пошто пото да напишем три четири последње сцене; мислим, и знојим се, и прочитавам све од почетка, али се не одмичем ни за длаку. — „Доле с глупошћу! — говорим ја: — не треба бити тврдоглав!“ И пишем своју драму, како било, записујем све што ми дође у главу, само да што брже дрвршим и курталишем се. Хтео сам улити себи мисао да ме је обасјао један нови велики тренутак, лагао сам, очигледно обмањивао себе и писао даље, баш као да ми није било потребно бирати речи. — „Добро је! Пуки проналазак! — непрестано шапутах ја: — само записуј!“

На крају крајева моји последњи одговори почеше ме чинити сумњиви; они су се тако оштро разликовали од одговора у првим сценама, осим тога, у речима калуђеровим није било ничег из средњег века. Зубима ломим писаљку, скачем, цепам рукопис, дерем сваки лист, бацам капу на улицу и газим је. — „Пропао сам! — шапућем за се: милостиве госпође и милостива господо, ја сам пропао!“ И осим ових речи ја ништа не говорим и даље газим своју капу.

На неколико корака стоји стражар и прати ме; он стоји на средини улице и, осим мене, ништа не опажа. Када подигнем главу, наше очи се сусрећу; можда је он већ одавно стојао и гледао само у мене. Ја подижем своју капу, мећем је на главу и прилазим томе човеку.

— Знате ли које ли је доба? — велим ја.

Он оклева мало, вади свој сахат и за све време не скида очију с мене.

— Четири, — одговара он...

— Тачно! велим ја: — четири, сасвим тачно! Ви, видим, знате своју дужност, и ја ћу вас имати у виду.

Оставих га. Довео сам га у крајње чуђење, он је стајао и, разјавивши уста, гледао за мном и још једнако држао у руци сахат. Када стигох до Ројала, окретох се и погледах: он је још непрестано стојао у оном истом положају и пратио ме очима.

Хе — хе, тако треба поступати са стоком! С највештијим безобразлуком! То животињама улива поштовање, усађује страх у животиње... Био сам потпуно задовољан собом те опет стадох певушити. У напрегнутом узбуђењу, не осећајући више ни најмањег бола, чак не опажајући у себи никаквога непријатног осећања, лак, као перце, прођох цео трг, скретох код тржишта и седох на клупу крај цркве Спаситељеве.

Може бити, било је сасвим свеједно, послао ја ових десет круна назад, или не послао! Када сам их већ добио, оне су биле моје, а тамо одакле су оне дошле, очевидно, није било невоље. Та ја сам био дужан узети их, када су већ јасно биле послате мени; није имало смисла остављати их служитељу. Исто тако није било лепо слати назад сасвим других десет круна, а не оне које сам ја добио. Дакле, са тим се није имало куд.

Покушао сам да пратим покрет на чистини што беше преда мном и забавити своју мисао равнодушним стварима; али ми не испадаше за руком, и за све време бејаш занет са десет круна. Најзад стегох песнице и наљутих се. То би њу увредило, — рекох ја: — кад бих их јој вратио; зашто бих то радио? Ја сам вечито сматрао себе изнад свих на свету, поношљиво климао главом и говорио: — Не, хвала. Сада сам видео чему то води; понова сам се обрео на улици. И ако сам био у потпуној могућности, опет нисам могао остати у својој драгој, топлој соби; постао сам горд, скочио сам на прву реч и свадио се, бацакао се са десет круна десно и лево и отишао својим путем... И много сам грдио самога себе зашто сам оставио стан и опет се нашао у оваквом положају...

У осталом, до ђавола све то! Ја нисам молио за тих десет круна и мало сам их и држао у својим рукама, одмах сам их дао, платио сам савршено туђим људима, које никад више нећу видети. Та такав сам ја човек, кад је било потребно, плаћао сам све до последње парице. Ако сам добро знао Илајали, она се исто тако није кајала што ми је послала новац; па што ја бесним? Она је чинила најмање што је могла шаљући ми, с времена на време, десет круна. Та јадна девојка била је заљубљена у мене, можда и смртно заљубљена... И ја сам седео и хвалио се том мишљу самоме себи. Није било ни најмање сумње да је она, јадница, била заљубљена у мене!...

Било је пет сахата. Моје дуготрајно нервно узбуђење беше прошло и ја понова почех осећати неки празан шум у глави. Гледао сам правој

гледао сам непомичним погледом и видео сам пред собом апотеку. Глад ме је силно мучила, и ја сам много патио. Док сам тако седео и гледао у простор, пред мојим непомичним очима мало по мало разбистри се једна фигура, коју сам ја на крају крајева уочио сасвим јасно и познао је; то је колачарка код апотеке.

Здрхтавам се, исправљам се на клупи и почињем се сећати. Сасвим тачно, то је била она иста жена, пред том истом таблом, на том истом месту! Зазвиждим неколико пута и пукнем прстима, подижем се с клупе и полазим апотеци. Доле с глупошћу! До ђавола, зар није свеједно давао ја грешне новце или часне норвешке новце од конгзберскога сребра! Нисам хтео бити смешан, та може се умрети од излишне гордости...

Прилазим углу, загледам се у жену и застајем пред њом. Осмејкујем се, климам главом, климам главом као познаник, и распоређујем речи тако како би се само по себи разумело да сам се ја морао вратити ма кад.

— Здраво! — велим ја. — Ви ме, можда, не познајете!

— Не, — тихо одговара она и гледа у мене.

Ја се осмејкујем још усрдније, као да се она шалила, претварајући се да ме не познаје, и кажем:

— Зар се не сећате, када сам вам једанпут дао неколико круна? Ја тада ништа нисам рекао, уколико се сећам, ништа нисам рекао; ја то никад нисам чинио. Кад имаш посла с поштеним људма, није потребно погађати се и, тако рећи, закључивати уговоре за сваку ситницу. Хе-хе! Та ја сам вам то дао новац тога дана.

— Па да боме, ви! Сада се сећам и познајем вас...

Хтео сам предупредити њену захвалност за новац и већ сам бирао очима колач на столу, и брзо рекох:

— И сада сам дошао за који пирог.

Она то не разуме.

— Пирог, — понављам ја; — сада сам дошао да узем који пирог. Бар један део, прву партију. Не треба ми све данас.

— Дошли сте да узмете који пирог? — пита она.

— Па разуме се! — одговарам ја и гласно се смејем како јој од једном није било јасно да сам дошао за пирог.

Узимам са стола једну земичку, нешто налик на француски хлеб, и почињем јести.

Видећи то, жена се исправља у својој кућици, чини један безвољни покрет да заштити своју робу и даје ми на знање да она није очекивала мој повратак, па још са циљем да отимам од ње пирог.

— Не? — кажем ја. — Збиља, не? Заиста, интересантна жена! Зар је било у њеном животу таквих случајева да јој је ко дао хрпу новцаца и није их тражио натраг? Није, ето видите! Она је, можда, помислила да су то били крадени новци, када сам јој их просто тутнуо у руку? Е, па она то није мислила! И то је било добро, једиста добро!

И то је с њене стране, тако рећи, врло љубазно што ме она сматра за исправнога човека. Ха-ха! Да, она је одиста добра!

Али зашто сам јој давао новац? Жена је била узнемирена и викала је.

Објашњавао сам јој зашто сам јој давао новац, објашњавао сам тихо и убедљиво. То је била моја навика да поступама тако, зато што што ја верујем свима без изузетка. Када ми је ко нудио меницу или признаницу, ја сам свагда вртео главом и говорио: — „Не, хвала.“ Тако ми Бога, тако сам говорио.

Али ме жена још непрестано није разумевала.

Прибегох другим средствима, говорих строго и одбијих све те глупости. Зар се дешавало да су јој платили унапред, као што сам ја платио? — упитах ја. Разумео сам, наравно, људе са добрим средствима као, например, когод од консула? Никада? Па шта, ја јој нећу чинити непријатности, кад она не зна такво понашање с људма. Тако се ради у иностранству. Она, вероватно, никад није путовала у друге државе? Не, ето видите! Онда она не може да суди о томе... И ја узех неколико пирога са стола.

Она је срдито гунђала, упорно ми није хтела дати ма и најмањи део од онога што је било на њеној табли, чак ми је истргнула из руке један комад пирога и ставила га на место. Ја ускипех, лупих руком о сто и припретих полицијом.

Ја сам још милостив према њој, — рекох ја: — кад бих ја узео све што сам купио, ја бих јој разорио сву трговину, јер сам јој у своје време дао огромну своту новаца. Но ја нисам хтео узети тако много, у ствари хтео сам узети само половину свога капитала. И осим тога, више се нећу враћати. Тако ми Бога, нећу се враћати, кад је она таква...

Напослетку она одвоји неколико пирожика за безобразну цену. Четири, пет комада које је одредила по претерано високој цени, и молила ме да их узем и идем својим путем. И даље сам се свађао с њом тврдио сам да ме је преварила бар за једну круну и осим тога исисавала моју крв својим напненим ценама. — „Знате ли да се такве преваре кажњавају законом? — рекох ја. — Нек вас Бог сачува, можете одлетети на робију, матора магарице!“ Она баци још један пирог и, готово шкргућући зубма, замоли ме да идем.

И ја је оставих.

Хе, овакве непоуздане продавачице пирога још нико није видео! Ишао сам по тржишту, јео своје пироге и за све време гласно разговарао о жени и њеној бестидности, понављајући за се све што смо једно другом говорили, и учинило ми се да сам ја много бољи од ње. Јео сам пироге на очима свих и говорио о том.

И пирози су ишчезавали један за другим; колико год их појео, опет је било тако мало! Био сам тако адапљив да умало не поједох и последњи пирог који сам у почетку одлучио да сачувам за малишана у улици Вогмандсгаде, за малишана коме је пљунуо на главу човек риђе

браде. Ја сам се вечито сећао њега, нисам могао да заборавим његово лице, кад је скочио и плакао и свађао се. Када је човек плувао на њега он се осврнуо на мој прозор и као да је хтео видети да му се и ја не смејем. Бог зна хоћу ли га застати, када дођем тамо! Из све снаге хитао сам у ту улицу, прођох место где сам подерао своју драму и где су се још ваљали комадићи хартије, мимоиђох стражара кога сам мало пре зачудио својим понашањем, најзад сам стојао крај степеница, где је изјутра седео малишан.

Њега не беше. Улица беше готово пуста. Почело се смркавати, те не могах наћи малишана; он је, очевидно, ушао у кућу. Ја пажљиво оставих пирог на земљу, метух га окренутог вратима, јако лупих и сместа побегох. Он ће га, јамачно, наћи! — рекох ја самом себи: — прво, што ће он учинити кад изиђе из куће, наћи ће пирог! И моје очи оквасише се сузама од безумне радости што ће малишан наћи пирог.

Опет изиђох на железничку станицу.

Више нисам био гладан, само ми од слатке хране беше рђаво. У глави су опет лебделе дивље мисли: Шта би било, кад бих неопазно пресекао једеке од свих ових лађа? Шта би било, кад бих одједном стао викати — пожар? Идем даље по пристаништу, наилазим на један сандук, прекрштам руке и осећам да се у мојој глави почиње све већа и већа збирка. И ја се не помичем, баш ништа не радим, да не бих пошао коме броду.

Стојим и гледам у „Копегоро“, барку под руском заставом. Опажам некога човека на палуби; црвени фењери с левога бока осветљавају му главу, и ја устајем и ступам у разговор са њим. Обраћајући се њему, ја ништа нисам имао у виду, чак нисам очекивао никаквог одговора. Ја рекох:

— Путујете ли вечерас, капетане?

— Да, убрзо, — одговори човек.

Говорио је шведски.

„Значи, он је финац, мислим се ја.“

— Хм! Треба ли вам који морнар?

У том тренутку било ми је свеједно хоћу ли добити отказ или не, било ми је свеједно какав ће ми одговор дати тај човек. Стајао сам и чекао.

— Ах, не, — одговори он. — Шегрта бих, можда и узео.

Шегрта! Уздрхтах, неопазно скидох наочари и стрпах их у џеп, попех се уз лествице и изиђох на палубу.

— Ја нисам пловио, али могу да радим све што будете дали. Куда пловите?

— Крећемо у Лидс по угаљ за Кадикс.

— Добро, — рекох ја и стадох убедљиво нудити своје услуге. — Мени је свеједно куда се плови. Ја вршим свој посао.

Он је стојао неко време и гледао у мене, и размишљао.

— Ти још ниси био у пловидби? — упита он.

— Не. Али, као што вам рекох, метните ме на посао, радићу све. Ја сам на све навикнут.

Он поново размишљаше. Ја сам већ увртео у главу да ћу ићи, и почех се бојати да ме опет не истерају на обалу.

— Шта је, капетане? — упитах најзад. — Ја збиља могу да радим све што хоћете. Шта ја говорим! Ја бих се показао као рђав човек, кад не бих урадио више но што ми је било наређено. Могу издржати две страже узастопце, ако устреба. То ми је само од користи, и то ћу врло добро поднети.

— Па да окушамо, — рече он и лако се осмехну на моје последње речи. — А ако ништа не буде, можемо се у Енглеској и растати.

— Разуме се! — одговорих ја радосно. И ја још једанпут понових да се у Енглеској можемо растати, ако ништа не буде.

И он ми, ето, даде посао...

У фјорду ја најзад исправих леђа, мокар од грознице и умора, загледах се у обалу и тада се опростих с градом, са Христијанијом, у којој су се на свима прозорима блештали пламенови.

(Превео В. Ј. Р.)

(Крај)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Срби и Мађари

(Поводом кризе у Угарској)

(4)

То се бар данас може јасно видети и проценити. Јер пре још но што би се Немци, као повлашћен народ, утврдили у Монархији, све би се остале народности у својим аутономијама толико културно и економски подигли и ојачали, да би били способни одупрети се навали и продирању Немаца. А ваља имати на уму, да су Немци пре 40 година били далеко слабији, а и са много мање самопоуздања и претензије, те њихов притисак не би био ни близу толико јак као сад, па према томе, не би могао доспети до овога написа снаге, нити би им се отвориле овако простране амбиције. Треба се само сетити Бизмаркових речи о „костима једног померанског гренадира...“ И ако би било, дакле, борбе, (а она би у свакоме случају била неизбежна и неотклонима) она не би била у оволикој мери неравна, а за време те борбе, остале би народности добиле времена да се потпуно разбуде, освесте, да опасност за времена умотре и да се, према томе, за борбу организују и оспособе. Док су се овако међутим Немци ојачали баш оном храном, што су је из осталих народа исисали.

Међутим, док би год трајала та отпорна бора на Северу, Мађари би били спокојни с јужне стране, јер би се сви остали народи на Југу, и иначе слабији од Мађара, са овима у овој општој опасности и борби, солидарисали, и окупљени око Мађара, обезбедили овима извесну хегемонију. Сем тога, аутономија појединих народности би неизоставно донела извесно демократизирање, тако преко потребно свима народима у Аустро-Угарској, а демократија би одмах пружила нове резервоаре свима, који би прихватили борбу за слободу. А тада би ишло већ много теже и са завојевањем и са понемчавањем!

Ето, то је био једини рационалан начин да се мирним путем заустави продирање Немаца на Југ.

Али је та прилика пропуштена и сад се ваља борити на другој основи, под много тежим условима и са много мање наде на успех.

А сад после ових најпотребнијих објашњења, да одговоримо на постављено питање: како стоји Дуализам?

Дуализам је, по нашем мишљењу, само једна привремена комбинација, која има да послужи Немцима, као средство и оруђе у освајању Балкана. Кад се битка добије, оруђе ће се бацити.

Дуализам је само једна етапа у силажењу Немаца на Југ.

Да би ово било јасније, учинимо овакву претпоставку.

Претпоставимо да је Аустро-Угарска достигла свој циљ и узела Солун, јер, ми држимо, да ни за једног политичара та амбиција Аустро-Угарске, не може бити предмет сумње. Она очевидно тежи ка Јејејском Мору, и то без обзира на жеље било Мађара, било других партија у Монархији. Аустрија те своје амбицијозне планове не сме, из разних узрока, да открије наједан мах, него испољава и истиче једну жељу за другом, али сви њени путеви воде у Солун. Да би „осигурала“ Далмацију, тражила је као „залеђе“ Босну и Херцеговину; да би одржала те покрајине мора сићи у Санџак; да би узела Санџак, мора претходно свршити са Србијом, а кад нестане Србије, онада јој је пут за Солун слободан.

Па рецимо да је све то остварено, каква би тиме била створена ситуација осталим народима, на првом месту Бугарима и Мађарима? Чим би Србија пала, сав би југословенски живаљ клонуо духом и изгубио наду, а с њом и ону отпорну енергију, која данас још једина задржава немачку пропаганду. Цео би се тај свет осетио побеђен и резигнирао би. У брзо би маса, амишна на материјално богатство, које би наравно у оквиру једне велике монархије било доступније, кидисала у службу баш оних, против којих се до катастрофе борила. То би било у толико пре, што би и Аустро-Угарска одмах променила тактику. Кад не би било више Србијине привлачне снаге, која је вукла народе из области Монархије, кад би престала револуционарна улога Србије и ишчезла свака бојазан од Срба, Аустрија би одмах окренула други лист и почела дизати српско име и употребљавати „Србе“ против Бугара, као што данас употребљава „Хрвате“ против Срба. Она би свом снагом

и свима многобројним средствима, које би једној тако огромној Монархији стојала на расположењу, потпомогла српске аспирације и на Истоку према Бугарима и на Југу према Грцима, и то много јаче но што данас потпомаже аспирације Хрвата према Србима. Тада би баш сама Аустрија помицала границе „Српства“ све до Варне и до Тесалије, као што данас помиче границе Хрватства све до Мораве, јер докле би год допирали ти њени Срби, дотле би ишле њене претензије. И Срби, дресирани а олакшани у борби, снабдевени силним средствима, надметали би се у туђој служби, као данас Хрвати у „патриотизму“, те би у брзо постали одлични пијонери Германизма, којима не би дуго резистирало мешовито бугарско и грчкоко становништво. Тај би посао био у толико лакши, што од Јадрана, па све до Црног Мора, не постоје нигде јасне границе између покрајина, те и ако има разлике између народа са обала Јадранскога и онога са Црнога Мора, она је незнатна, с једне и друге стране Дрине, Мораве, Тимока, Искра итд. Зато би највише зависило од политичких средства како би се даље становништво определило. А при том би се нашло пуно нових Јагића, који би путем „науке“ доказивали: да је језик којим се говори на Марици само једно наречје онога којим се говори на Морави. Па према томе: Кома Морави томе и Марици... Може се ласно веровати, да би Аустрија онда живо потпомогла стварање „Велике Србије“, у коју би улазиле све бугарске земље, па и ако баш ни због чега другога, а оно бар због тога, што не била у стању „одолети“ захтевима каквих српских „праваша“, који би се тада неизоставно јавили међу Србима, као што су наших дана избили међу Хрватима.

Тешко је веровати, да би још неконсолидован елемент на Балкану одолео притиску тога ужаснога немачкога стуба, који би се пружао од Кила до Солуна!

А какав би тада био положај Мађара?

По свему изгледа, да би Угарска била последња тачка за ликвидацију политике „Drang nach Osten.“

Пошто би проливањем бујне и племените крви Мађарске Нације довршили сва ова освојења, Немци би тек тада видели колико су им Мађари на путу. Ретко ће који политичар веровати да ће страховити, масивни немачки стуб од Кила до Солуна трпети један прекид свога континуитета баш на средини. И то од народа, који нема рода у Европи! Угарска би изгледала као нека црна мрља у сред тога плавога елемента. Овако исто, као што данас декретом укидају из Беча преко Пеште „српску аутономију“ и „хрватску уставност“, тако ће после из Берлина преко Беча „суспендовати“ „мађарску аутономију“ и укинути „угарску краљевину“, без икаквих даљих потреса. И као год што данас пештански Министри отварају мађарске школе по чисто српским местима, тако ће се тада отварати немачке школе по Мађарској. А Немци ће и тада умети наћи Лукаче, Тисе, Фејерварије и Хедерварије, као и данас, који ће уводити немачку културу на исти начин, као што данас Ма-

ђари налазе Томашевиће, Раухе, Цуваје, Јовановиће и т. д. да уводе мађаризацију. У сваком се народу може наћи отпадника, који ће послужити туђину хиљаду пута боље но што би били у стању послужити своје сопственоме народу.

И нека се ништа не уздају Мађари у своју борбену природу и у своју снагу. Тада ће све бити доцкан и узалуд. Они већ данас не би били у стању обновити 48 у кад још имају пред собом саму Аустрију а за собом Југославене, а камоли тада. И још мање нека се уздају у неку благодарност Аустрије. Аустрија је баш са те благодарности била у историји позната, али она има тек од сада да задиви свет том својом особином!

Нека се осврну Мађари мало на Чехе. Овај би пример био врло инструктиван, само кад би хтели мало боље простудирати судбину Чеха. Ако је ико служио верно, ревносно и предано Монархију, то су Чеси! Па где их је то одвело? Шта им је то донело? Њима још није признато ни право на националан живот. Њима је, додуше, допуштено бити Чесима и по Босни и по Санџаку и по Скадру и по свима другим местима „у сфери“, али им је апсолутно забрањено постојати у Карлсбаду (три часа од Прага!) где „руља“ поразбија излоге у којима примети какву чешку књигу; али им није допуштено примити госте у Прагу без „споразума“. У Прагу има 40—50000 Немаца, па имају немачка позоришта, а у Бечу живи преко 400.000 Чеха, па су им Немци забранили отварање чешког позоришта. Још 1870 године, кад Аустрија беше у шкрипцу и док још не беше извршила ову националну метаморфозу, док не беше обукла немачку униформу, Чесима је обећавано било крунисање у Прагу, па се ево 42 године не допушта ни та тако наивна и чисто позоришна парада! И Чеси могу устостручити своју лојалност, па им се ипак то неће допустити. Зашто? Јер не допуштају Немци. А зашто опет? Јер неће да на путу Берлин-Беч буде прекид немачке народности. Да су Чеси где у куту, одавно би им било много што шта допуштено, овако им се не опрашта ни сам факт што постаје. Они су с грехом рођени: не бити Немац у немачкој сфери! Ми помињемо само ове драстичне, и целом свету познате, примере, а и не додирујемо ону одвратну борбу око језичнога питања.

Зар не виде Мађари никакве сличности у судби? Само с разликом што су Чеси много ближе Немцима, па су с тога ови према Чесима и отворенији и предузимљивији и безобзирнији.

Но што бива баш и у Мађарској? Мађари се силе на Ријеци, у Загребу, у Карловцима; а у Пешти? Тамо аустриски војници праве лесе од мађарских лешева; тамо на један захтев Немца Ауфенберга избацују једног Јуста, једног Баћанија, једног Апоњија, једног Кошута!! И то одакле? Из *мађарског* парламента!!

(Свршиће се)

Spectator.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Нова сезона у Загребу.

Почели смо са Нушићем који је наш не само по томе што се одомаћио на репертоару нашег казалишта, већ и по томе што га необично разумемо и што су људи које нам он износи наши људи. То је чак била једна пријатна манифестација српско-хрватске заједнице, што је, према традицији да се сезона почне домаћим, хрватским писцем, почето са Нушићем као са таквим.

Драма обећава у овој години врло богат и разноврсан репертоар. Око двадесет и пет новитета међу којима и од писаца који ће се први пут појавити на нашој позорници. Тако нам из француске књижевности излази на позорницу први пут Louyson са драмом „Противне душе“, па Бернар са својим „Близанцима“ и Етијен Рен са веселом комедијом „У новој кожи“. Уз њих ће посетити нашу позорницу сензација Париска „Flambée“ (Буктање) која ће добро доћи и за наше прилике.

Ново је име, које ће се ове године јавити, и Талијан Мошино, млад човек који је као и Сем Бенели брзо изашао на глас са својих историјских сижета обрађених на модерни начин. Од њега ће се давати „Тристан и Изолда“. Такође је нов у нашем репертоару и данас Хансем са својом фином драмом, готово сатиром „Сретан брак“. Новији је и Ведекинд глумац и писац који сам своје комаде приказује. Од њега ће се приказивати „Земски дух“. Од пољака ће се приказивати Ритнерова драма „Глупи август“ а доћи ће на репертоар и највећа сензација свих немачких позорница у прошлој сезони „Франкфуртовци“ од бившега глумца Реслера.

Приказаће се и две драме које су потекле из сурових факата које пружају грозоте рата. Једна је од њих „Капетан Бјесноваша“ коју је написао аустриски официр Михел а друга „Зора“ од младога руског писца Крашменикова. Од новијих руских писаца приказиваће се још и Бирински познат нам већ са своје драме „Молох“. Ове ће се сезоне приказивати његов „Лудачки плес“. Уз ове изнеће се и Ришковљев „Државни стан“.

Чувајући контунитет са прошлошћу, репертоар ће сем ових модерних, обратити пажњу и на класику. Сем обнове неколиких Шекспирових ствари изнеће се први пут Молијеров „Monsieur Pourceaugnac“

глас“, од Шилера „Марија Стурт“ као и „Месинска невеста“. Ибсенов репертоар ће се допунити његовом драмом „Градитељ Солнес“, као Матерлинков његовом драмом „Смрт Титангилесова“. Од, сада већ покојнога Стриндберга изнеће се две његове најкарактеристичније ствари: „Отац“ и „Грофица Јулија“.

Класичне је снаге и добро нам познати енглеz Шав, у којем ће се изнети „Лијечник на раскршћу“, као и Чеховљеве „Три сестре“.

Од Хрватских писаца ваља истакнути Шеноа са драматизованом „Клетвом“, затим „Томислава“ из Милетићевих краљевских драма, и „Императрикс“ драму коју је Војновић обећао за ову сезону написати. Владимир Лукачек написао је лепу слику из четрдесетих година прошлога столећа „Илири“, док ћемо се понова насмејати Грунтовој новој лакрдији: „Он је полудио“.

И наше је престављачко особље допуњено новим снагама те нам тако ова сезона обећава у драми већи успех но што су многе досадање.

Загреб.

Л—Ћ.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Нушић на руском. — У руском литерарном месечнику „Бајан“ изашао је Нушићев „Хаџи Лоја“ у лепом преводу г. Корабљова. Тим поводом написао је И. Јасински у „Бирж. Вједомостима“ један краћи фелтон о стању Срба на Балкану у опште и о Нушићевом „Хаџи Лоји“ посебице. Приказ Јасинсков је симпатичан. Н-у

Стојан А. Митровић: *Песме*. — Пре неки дан изашле су из штампе песме Ст. Митровића, и не одикују се ни садржином ни обликом. Ипак код њих има нешто симпатично. То је што су писане са искреношћу и неизвештаченошћу, и што су писане у стиху и у размеру, који не потсећа на „владајући“ стих у нашој новијој појезији. Тај „владајући“ стих (једанаестерац са цесуром после петог слога), ваљда што је у сталној употреби, постао је већ обичан, те умара читаоца. Н-у

Антологија новије српске лирике. — Саставио Богдан Поповић, професор на Универзитету. Издање књижевнице Св. Б. Цвијановића, Београд. Цена 3 дин. Ово друго издање прештампано је ћирилицом са издања Матице Хрватске, а шара на корицама позајимљена је са манастира Раванице.

Издања Друштва Хрватских Књижевника. У својој познатој колекцији „Савре-

мени хрватски писци“, Друштво Хрватских Књижевника је издао три књиге за 1912 год. и то две књиге приповедака и једну збирку песама. (Силвије Крањчевић, *пјесничка проза*, Др. Милан Шеноа *Бварнерске приповести* и Милка Погачић *песме*.) Проза Силвија Крањчевића је веома мало позната, јер Крањчевић је познат са својим песмама, које стоје далеко изнад његове прозе. Уз књигу иде и добра студија нашег сарадника г. Милана Марјановића.

Приповетке Др. Шеноа имају за предмет живот на приморју.

Неколико их је збиља мало ремек дело. Друштво је врло добро учинило што је и ове две књиге уврстило у своја издања.

Али то не важи и за трећу књигу, збирку песама госпођице Погачић. После ове две добре књиге, ова је скоро могла да изостане. *— п.

Крста Цицварић. *Критички Есеји*. — Београд 1912. цена 3.50

Ишла је ова занимљива књига Есеја г. Крсте Цицварића. Као и остале расправе г. Цицварића и ова збирка Есеја се одликује лепим стилем, логичким развијањем мисли и концизним излагањем. Критички есеји чине добар прилог, нашој оскудној, публицистичкој књижевности.

НАУКА

О Русији и Русима. — Поводом стогодишњице (1812 и 1813 године) израдио је Др. Триски књигу „О Русији и Русима“ која је пре неки дан изашла. Цена је књиге 2 динара.

Позоришни живот. — Бранко Лазаревић оштампао је из „Српског Књижевног Гласника“ све што је писао о позоришним писцима и позоришту и издао је у засебну књигу, без нарочитог избора и без претходних коректура. Овом ћемо се књигом нарочито и опширније позабавити.

Записи из педагогике. Ал. Р. Михајловић, учитељ, превео је ове „Записе“ рускога психолога Скворцова. Дело ће изнети 10 штампаних табака и биће говово за двадесет дана. Цена 1.50 дина.

Милан Стојадиновић, Немачки буџет. Београд 1912 г. Цена 3 дина.

За своју докторску тезу г. Милан Стојадиновић је поднео расправу, чији смо наслов горе исписали. У својој тези расправља он питање о завршеном немачком буџету. Цела расправа је подељена на шест одељака, и у последњем одељку писац изводи кратку паралелу између нашег и немачког буџета, и паралелу је извео на корист нашег буџета — по њеном буџетско питање је код нас на солидној основи.

Књига је заинтересовала и шире кругове и прешла делокруг обичних, ђачких радова, што сведочи о њеној великој вредности.

ЛИЦА

Јарослав Врхлицки. — Један од најпознатијих, најплоднијих чешких књижевника свих времена, као што се изрази чешки критичар Крејчи, умро је. Умро је Јарослав Врхлицки. Његова смрт за чешки народ је огроман губитак, јер Јарослав Врхлицки је свој народ много задужио. За шездесет година, колико је живео он је које написао, које превео око две стотине штампаних дела. Простор не дозвољава да изнесемо имена свих његових дела, већ ћемо се задовољити са ово мало статистичких података. Од оригиналних дела Врхлицки је оставио 75 књига лирских песама; 27 драмских дела у стиховима; 6 оперских текстова; 4 књиге разне белетристике; 9 књига литерарних студија. Од преведених дела оставио је 47 књига лирских и епских песама, 37 драмских дела у стиховима и 5 дела у прози. За дивљење је његова енергија, какве је ретко, врло ретко наћи. Али и квалитет његових дела је на равној ноzi са квантитетом. Ми, где г. Турчин са збирком осредњих песама отвори нов период наше лирике и хрђавим отвором „Заратустре“ удари темељ преводилачкој књижевности, ми толику продуктивност не можемо појмити.

Ма да је толико писао, Врхлицки је код нас врло мало познат. Зна се да је 1899 године изашла збирка његових приповедака под насловом: *Шарени окрњи*.

Јарослав Врхлицки, иначе Емил Фрида родио се у Лоунима у Чешкој 17 фебруара 1853 године. Отац му се бавио трговином колонијалне робе. Гимназију је учио у разним варошима и завршио ју је у Прагу. По свршетку гимназијских студија ступи он на теолошки факултет; али убрзо остави и ода се модерној филозофији и филологији.

По свршетку студија, није хтео ступити у државну службу, већ прими понуду графа Монтекуколи Ладерхије, да са њиме пође у Италију и да му спреми његову децу. Како је и сам желео да своје образовање прошири путовањем, то је примио понуду графа и са њим отишао у Италију. Овде се заинтересовао за романске песнике, које је доцније превео на матерњи језик. Годину дана доцније вратио се у Чешку, где је добио за скулента и доцније је био постављен за директора Техничке Школе у Прагу. 1890 године је изабран за члана Чешке Академије Наука. Целени његове заслуге за чешку књижевност, прашки универзитет доделио му је титулу доктора и поверио му катедру чешке књижевности. Неколико година доцније, Академија Наука поверила му је уређивање *Зборника Светске Поезије*.

17. фебруара 1903 године, чешки народ је прославио педесетогодишњицу његовог рођења, тај дан је био велика народна свечаност, као што је 27 августа 1912 год. дан смрти Јарослава Врхлицког био дан велике народне жалости.

Јарослав Врхлицки је био песник космополитизма. Критика, нарочито када је почео радити, стално му је пребацивала то што у своје песме не уноси националну ноту. Зашто да идеје за своје песме и епосе не тражи у чешкоме народу и његовој историји. Врхлицки је послушао глас критике и написао је нека дела и из чешке историје, (*Мити; Легенда о Светом Прокопу; Сеоске баладе* и т. д.)

Његова поезија покрај тенденције космополитизма, носи обележје филозофске, мисаоне поезије. Он је мајстор стиха и ритма.

На крају поменућемо само неколико његових дела: *Из дубине* (1875); *Снови о срећи* (1876); *Епске песме* (1876); *Виторија колона* (1877); *Дух и свет* (1878); *Година на Југу* (1878); *Сеоске баладе, Златна прашина, Бир Кохби* и т. д. Од страних писаца он је покрај целе *Божанствене комедије* од Дантеа преводио још и ове стране писце: Тааса, Ариоста, Леонардија, Фоскола, Кардучија, Молијера, Ига, Гетеа, Диму, Шилера и т. д. D.